

Dr. Abdullah Cevdet Hak Gazetesinde

Dr. Abdullah Cevdet in The Hak Newspaper

*Zeki Arıkan**

Özet

Dr. Abdullah Cevdet (1869 -1932) yakın dönem Türkiye tarihinin önde gelen aydınlarından biridir. Mekteb-i Tıbbiye’de iken İttihad-ı Osmanî’nin kuruluşunda etkin bir rol oynadı. Yazar, düşünür, hekim, şair, çevirmen olarak üne kavuşmuştur. Uzun yıllar yurt dışında yaşadı. İttihad dergisini yayına soktu(1904) ve Imprimerie Internationale matbaasını kurdu. Çeviri, telif ve şiirleriyle bir aydınlanma hareketinin öncülüğünü üstlenmiş; dönemin önde gelen serbest düşünürlerinden biridir. Doğu’nun ve Batı’nın başlıca şair, bilgin ve filozoflarının eserlerini Türkçe’ye çevirerek iki dünyayı bir potada eritmeye çalışıyordu.

Dr. Abdullah Cevdet, II. Meşrutiyet’in ilan edildiği tarihte Kahire’de yaşıyordu. Birkaç yıl sonra İstanbul’a döndü. İttihad Evi’ne yerleşti. Mütareke dönemine kadar hiçbir memuriyete girmede. İttihatçılarla arası biraz soğuktu. Ama o bunu sürekli olarak yalanladı. İttihad’ın yayını sürüyor ve belli başlı gazetelerde de yazılar yazıyordu. Ülkenin fikir hayatındaki rolü tartışılmayacak bir düzeydeydi.

İttihat ve Terakki 1912 yılında iktidardan düşüncü onu, destekleyen Hak Gazetesi yayına girdi. İstanbul’un önde gelen gazeteci ve yazarları burada yazı yazıyordu. Dr. Abdullah Cevdet de bu gazetenin başlıca yazarları arasında yer alır. Dr. Abdullah Cevdet, Hak Gazetesi’ndeki yazılarında ülke sorunları üzerinde durur. Sağlık, eğitim, bilgisizlik konularına ağırlık verir. İstanbul yangınları ve kentin perişanlığı da onun gözünden kaçmaz. İtalyanların Trablusgarp’a saldırması ve buradaki direniş, gazetenin gündemini belirler. Dr. Abdullah Cevdet de diğer aydınlarla birlikte İtalyanlara karşı tavır alır. O günlerde Askerî Rüşdiyeleri, Mekteb-i Harbiye’yi ve İhtiyat Zabitan Mektebi’ni (Yedeksubay Okulu) ziyaret eder. Öğrencilerle iletişim kurar, onlarla konuşur, kötümser olmamalarını öğütler. Ülkenin birliğinin önemini vurgular.

Bu araştırmamızda Dr. Abdullah Cevdet’in Hak Gazetesi’ndeki yazıları üzerinde duracak ve onunla ilgili kimi ön yargıları düzeltmeye çalışacağız.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Tarih Bölümü (Emekli), zeki.arikan@ege.edu.tr

Anabtar Sözcükler: Dr. Abdullah Cevdet, İctihad, İttihat ve Terakki, Hak gazetesi, II. Meşrutiyet, Trablusgarp.

Abstract

Dr Abdullah Cevdet (1869-1932), the prominent member of the modern Turkish enlightenment movement, returned from Cahiro to Istanbul and settled in the İctihat House in 1910. He started publishing the İctihat journal again. There, he carried on with his writing and translation activities. Until the Armistice (Mütareke) he did not perform any governmental functions. Instead, he preferred to stand aloof from the members of the Committee of Union and Progress. Apart from İctihat, Dr. Abdullah Cevdet wrote articles for daily newspapers. Hak newspaper is among those many newspapers. The first issue of the Hak newspaper came out in March 1912. Its chief editor was Süleyman Nazif. The newspaper had a very influential editorial staff. Apart from this, it had a weekly newspaper supplement. Dr. Abdullah Cevdet had a column called “**Daily Article**” in which he wrote articles every Saturday.

In these articles, Dr. Abdullah Cevdet deals with the problems of the country and nation as well as the daily matters of Istanbul. However, the most important issue for him is the health problems of the country. Anatolian villages were suffering from syphilis, malaria, hunger and - beyond all of these, illiteracy. Two fundamental concerns of the country is health and education. While the population of the other countries are increasing, Turkey’s is decreasing. The problem of population decline is also a specific issue other intellectuals drew attention to. The share of health issues in the country’s budget is extremely inadequate. In this respect, Dr. Abdullah Cevdet considers the phlegm in relation to the decreasing population as a homicide. In this research, we will be dealing with the articles Dr Abdullah Cevdet wrote in the Hak Newspaper and delivering our opinions and interpretations about them.

Keywords: Dr. Abdullah Cevdet, İttihat ve Terakki (Committee of Union and Progress), İctihat, İctihat Evi, İstanbul, Hak Gazetesi (Hak newspaper).

Hak Gazetesi

Hak Gazetesi, 1 Mart 1328 (14 Mart 1912) tarihinde İstanbul’da yayına girdi. Yayın yaşamı altı ay kadar sürdü. Bu kısa süreye karşın, dönemin seçkin ve etkili gazetelerinden biri oldu. Gazete; Trablusgarp savaşının olumsuz sonuçlarının bütün ülkede duyumsandığı, Halaskâr Zabitân olayının patlak verdiği, İttihat ve Terakki’nin iktidardan düştüğü, sıkı yönetimin ilan edildiği,

Meclis-i Mebusan'ın kapatıldığı çok çalkantılı bir dönemde¹ yayın akışını sürdürmüştü; sonunda şu gerekçeyle kapanmıştır²:

İ'tizar

İdare-i Örfiye'nin ilanı münasebetiyle gazetemizin devam-ı neşriyatı kabil olamayacağı cihetiyle bugünden itibaren tatil-i neşriyat ediyoruz.

Gazetenin alt yazısında *Her Gün Neşrolunur, Siyasi, Edebi İctimai Gazetedir* yazısı görülmektedir. Kuruluş tarihi 1 Mart 1328'dir. Adres: "Babiâli caddesinde daire-i mahsus" (no:53) olarak belirtilmiştir. Adres, Latin harfleriyle de *Hakk, Constantinople* şeklinde yazılmaktadır. Gazetenin Müdür-i Mesulü Cemil Bey'dir. 10 Nisan 1912'den başlamak üzere (no:41) bu görevi Hamdi Bey üstlenmiştir.

Hak Gazetesi, 18 Ocak 1912'de, üç ay içinde seçimler yapılmak üzere Meclis-Mebusan'ın padişah tarafından feshedilmesinden³ sonra yayına girmiştir. Hak'ın yayına girmesi üzerine Tanin, Sabah, Tercüman-ı Hakikat, Yeni Gazete bu yeni yayını kutlayarak duydukları sevinci dile getirmişlerdir (no:3).

Abdülhak Şinasi Hisar, İttihatçıların, Süleyman Nazîfi, Hak Gazetesi'ni çıkarmak için özellikle görevlendirdiklerini anılarında dile getirir⁴:

"Bir aralık İttihatçılar gerek kendisini gerek muhalif olabilecek genç ve kıymetli muharrirleri celp ile lehlerinde çalıştırmak için ona Hak Gazetesini neşr ettirdiler. Süleyman Nazîfi buraya yazmağı aleyhlerine de yazabilmek şartıyla kabul etmişti, ekser genç muharrirler nisbeten yüksek bir ücreti almak için buraya yazıyorlar, Hak İttihatçıları tutuyor, Tenvîk Fikret bu gazeteye Hak'tu gazetesi diyordu".

İbrahim Alaettin, bu konuyu biraz açar ve şunları yazar:

*"1912 tarihinde Trabzon valiliğinden ayrıldıktan sonra, Abdülhak Hamit ve Cenap Şababettin Beylerin kalem-i muavenetiyle "HAK" gazetesinin bir müddet başmuharrirliğinde bulundu"*⁵.

İbrahim Alaettin, eserinin daha sonraki sayfalarında Hak Gazetesiyle ilgili olarak daha ayrıntılı bilgiler vermektedir⁶:

¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK, Ankara 1991, II/1, s.289 – 440; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki* (çev. Nuran Ülken), Kaynak, İstanbul 1984, s. 161 – 202.

² Hak, 9 Ağustos 1912, no.148. Bu gazete ile Tanin'in devamı olarak bir ara çıkan Hak gazetesini birbiriyle karıştırmamak gerekir. Krş. Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 188; Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 83.

³ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri* (1908 – 1914), İmge, Ankara 2007, s. 176.

⁴ Abdülhak Şinasi, "Süleyman Nazîfe Dair Hatıralar", *Muhit (Resimli Aylık Aile Mecmuası)* III/29 (1931), s. 30.

⁵ İbrahim Alaettin, *Süleyman Nazîfi Hayatı Kitapları, Mektuplar, Fıkra ve Nükteleri*, İstanbul 1933, 12.

“Bu (Hak) Gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tesis edilmişti. O zaman cemiyet biraz sarsıldığı ve hükümeti muvakkaten elinden kaçırdığı için kendini bu gazete vasıtasıyla müdafaa ediyordu. Süleyman Nazif de o zamana kadar İttihat cemiyetine kâb muvafakat, kâb muhalefet etmiş olduğundan efkâr-ı umumiye karşısında gazetenin başında ittihatçı olmayan bir kuvvetli kalem sahibi bulunsun diye Nazif geçirilmişti. Tabir beyetine epeyce para verildiğinden irili ufaklı birçok muharrir buraya yazı yazarlardı. İttihat ve Terakki’ye muarız olan Teyfik Fikret (Hak) gazetesi için “O, Hak gazetesi değil, haklı gazetesidir dermiş.”

Süleyman Nazif’in Hak Gazetesi’nde çok sevdiği meslek olarak tarif ettiği muharrirliğe başladığını belirten Dr. Şuayb Karakaş, gerçekten onun bu görevi İttihatçıların aleyhine de yazı yazabilmek şartıyla kabul ettiğini vurgular ve buna bir örnek olarak Hak’kın 27 Mart 1912 günkü sayısından şu alıntıya yer verir⁷:

“..Herkesi temin ederim ki bu sahifelerde Hak’dan veya Hak zannolunan şeylerden başka hiçbir şey müdafaa edilmeyecektir”.

Anlaşıldığına göre, Hak Gazetesi, öncelikle Süleyman Nazif’in damgasını ve imzasını taşımaktadır. Gazetede “Makale-i Esasiye” başlığı altında, ilk sayfada Süleyman Nazif imzalı olarak çıkan yazılarının toplamı elli beştir. Gazetenin onun imzasını taşıyan ilk 31 tane başmakalesi aralıksız çıkmıştır. Ondaki sonraki makaleleri aralıklı olarak yayımlanmıştır. Hak’kın ilk sayısında (14 Mart 1912) çıkan başmakalesi “*Samimi Bir Hasbihal*” başlığını taşımakta, İtalyanların haksız yere Trablusgarp’ı işgal etmelerine şiddetle karşı çıkmaktadır. Yazının sonu şöyle bitiyor:

“İtalya Trablusgarp’a taarruzla kardeşlerimizin kanını oraya ve Adriyatik denizine ilk akıttığı gün Lazistan sancağının merkezi olan Riçe kasabasında bulunuyordum. Derhal Trabzon’a avdet ettim. Memleketlerinin sabillerini mütemadiyen döven Karadeniz’in emvâc-ı mütebevviresinden ziyade Trabzonluların kalplerinde gayz ve hamiyet cûş u hurûş ediyordu. Bu manzara karşısında herkes kani idi ki Millet Meclisi’nin davet ve in’ikadını müteakıf görülecek celadet, ittihat karşısında İtalya titreyecektir. Millet meclisi toplandı nişak ve şikâk yükseldi ki İtalya bile ümitvar oldu. Evet İtalya, ümit var ol! Ümit var ol ve kahrol!”⁸

⁶ İbrahim Alaettin, *Süleyman Nazif*, s. 108.

⁷ Şuayb Karakaş, *Süleyman Nazif*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987, s.92. Süleyman Nazif için ayrıca bk. Şükrü Kurgan, *Süleyman Nazif, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Varlık, 1955; Hilmi Yücebaş, *Süleyman Nazif’ten Hatıralar*, İstanbul 1957; İsmet Binark – Nejat Sefercioğlu, *Doğumunun 100. Yıldönümü Münasebetiyle Süleyman Nazif Bibliyografyası*, Ankara 1970.

⁸ Trablusgarp’ın yitirilmesi aydınlar arasında büyük üzüntüye yol açmış, Rodosla On İki Ada’yı da işgal eden İtalyanlara karşı büyük tepki doğurmuştur. Bu tepkinin gazetenin bütününe egemen olduğu görülmektedir. Gazzeli Cemal’in Hak’kın ilk sayısından başlayarak devam eden “Darülharb’ten Mektuplar” yazı dizisi Trablusgarp olaylarını daha canlı kılmaktadır. Aslında resmen ilan edilmeyen bu savaş, dönemin Enver, Mustafa Kemal, Fethi... gibi genç subayları yürütmüştür. Dönemin gazete ve

Gazetenin oldukça zengin bir yazı kadrosu vardır. Bu yazarlar arasında o dönemde ünlü olanlar bulunduğu gibi daha sonra üne kavuşacak olanlar da vardır. Süleyman Nazif'ten sonra imzasına en çok rastlananlar arasında Ahmet Rasim ve Dr. Abdullah Cevdet bulunmaktadır. Tarihçi Ahmet Refik, Baha Tevfik, Celal Nuri, Cenap Şahabettin, Salah Cimcoz, Köprülüzade Mehmet Fuat, Midhat Cemal, Mustafa Asım vb. gazetenin yazı kadrosu içinde yer almaktadır. Yazar kadrosu içinde adının yanına ayrıç içinde (muktesit, iktisatçı) yazan Mustafa Suphi de bulunmaktadır. Gazetede onun birkaç yazısı bulunmaktadır⁹. Eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Gümölcine eski milletvekili Arif Bey, Ayandan Manastırlı İsmail Hakkı vb. adlar da yazı kadrosu listesinde görölmektedir. Abdölhak Hamit'in Hak Gazetesi'yle ilgisi, ilk sayıdan başlamak üzere Finten'in dizi halinde gazetede yer almasıylaadır.

30 Mart 1912 tarihli (no 17) sayısında Őu "ihtar-ı mahsus" dikkatimizi çekiyor:

"Gazetemizde imza ile neşrolunan ve olunacak makalelerin ihtiva ettiği ve edeceği efkâr ve mütalaat-ı siyasiye ve edebiye sırf ashabına racidir.

Bunlarla gazetemizin meslek-i esasisi istidlal veya o hususta ihticac [kanıt gösterme] olunmaması rica olunur".

Hak, o günün koşulları içinde kadın ve kadınlık sorununa da eğilmiştir. Bu konuda çıkan bir yazı, okuyucular arasında ilgi görmüş ve gazetenin çabalarıyla bu ilgi daha da artmıştır:

"Şimdilik mübterem kârilerimizden kadınlığa, kadınların memleketimizdeki mevkiine ve ne tarzda bir hatt-ı hareket takîp etmeleri lazım geleceğine dair mütalaalarını yazıp gazetemiz idarehanesine göndermelerini rica ederiz..."

Gazetede bundan sonra Hamdullah Suphi imzasıyla kadın sorunuyla ilgili iki yazının daha çıktığı anlaşılmaktadır¹⁰.

Hak, kültürel ve edebi konulara önemli bir ağırlık vermektedir. Bu, gazetenin büyük bir özveriyle her hafta cuma günleri bir ek vermesiyle kesinlik kazanmıştır. Bu ekle ilgili olarak uzun bir açıklama gazetede yer almaktadır¹¹. Bu

dergilerinin hatta yabancı muhabirlerin Trablusgarp'taki gelişmelere büyük önem verdiklerini görüyoruz. Bk. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK, Ankara 1991, c. II, kısım I, s. 35 – 133; Orhan Koloğlu, *500 Years in Turkish – Libyan Relations*, SAM, Ankara 2007, s. 127 -232.

⁹ Mustafa Suphi (1883 – 1921) Paris'ten, İstanbul'a dönünce gazeteci ve öğretmen olarak hayatını kazanmıştır. Bu arada Tanin, Servet-i Fünun gazetelerine yazılar yazmıştır. (Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908 – 1925)*, Bilgi, Ankara 1967, s.101.

¹⁰ Hamdullah Suphi, "Bizde Nisailik", *Hak*, 27 Mayıs 1912, No 75; Aynı Yazar, "Kadınlık Meselesi", *Hak*, 29 Mayıs 1912, 77.

¹¹ "Hak'kın Yeni Bir Teşebbüsü", *Hak*, 3 Mayıs 1912, no:51.

açıklamada gazetenin bundan böyle siyasal konular yanında “*ilmi, edebi makaleleriyle bir faide-i fikriye temin etmeyi maksad-ı neşriyesinin*” en önemlisi saydığını dile getirilmektedir. Bu özel bölümde “*edebi, felsefî, İctimai, fennî*” konular, dizi halinde yayımlanacak “*ve vatanın medar-ı iftihar olan en güzide imzalarla*” süslenecektir. Bu bölüm ayrıca numaralanacak böylece okuyucuların düzenli bir dergi (mecmua) şeklinde toplamaları sağlanacaktır¹².

Gazete bu özveriye katlanırken şu amacı gütmektedir:

“Memlekette edebi ve ilmi kuraklığı her türlü semerat-ı terakkiyi busule getirecek bir inkişaf izale etmeye gayret edecektir. “Hak” bu teşebbüsü ile muhterem karilerinin azim ve ümit veren teveccühlerine mukabele-i şükranında bulunduğu düşünerek iftihar eder”.

Gazete bu ekin çıkmasına katkıda bulunacak yazarların adlarını da vermektedir. Bunlardan kimileri gazetenin asıl yazı kadrosu içinde yer almaktadır. Kimi adlar ise doğrudan doğruya ekte yazıları çıkacak yeni adlardır. Bu yeniler arasında şu yazarları görüyoruz: Ahmet Agayef, Ahmet Hikmet, İsmail Müştak, Emin Bülend, Tahsin Nahit, Celal Sahir, Hüseyin Cahit, Hüseyin Daniş, Hüseyinzade Ali, Şehabettin Süleyman, Bakteriyolog Osman Nuri, Ali Canip, Ömer Seyfettin, Mehmet Cavit, Mehmet Rauf, Müfit Ratıp vb.

Bunların hepsinin söz konusu ekte çıkıp çıkmadığını öğrenmek için bütün sayıların gözden geçirilmesi gerektiği kanısındayız. Buna şimdilik zaman bulamadığımızı da üzülerek belirtmeliyim. Çünkü gazetenin bu ekini tam olarak bir arada bulmak olanağı yoktur. Görüldüğü gibi burada adı verilen kimseler o tarihlerde ülkenin önde gelen yazar ve şairleriydi.

Anlaşıldığına göre, gazetenin verdiği ekler, dağıtıcılar tarafından gazeteden ayrı olarak parayla satılıyordu. Bu durum gazete yönetimini son derece rahatsız etmiş ve şu açıklamanın yapılmasına gerek duyulmuştur¹³:

KARİLERİMİZE

Her hafta cuma günleri karilerimizin bir haftalık ta'b ve meşguliyetlerini nefis manzumeler ve asar ile dinlendirmek üzere ihda ettiğimiz ilavenin, müvezzâlerin hirs ve tamahına uğrayarak, kırk paraya kadar satıldığını istibbar ettik. Bunun tab ve neşrinde gözettiğimiz maksat ilim ve irfana ihtiram, irfan-perestlere bir ziyafetgüzün-i malumat ihzar, ba-busus ati-i mukadderat-ı millet olan gençlere karşı medyun olduğumuz vazife-i irşad ve ikaazı ifadır. Saf ve samimi bir arzû ile neşr ve tevzi ettiğimiz ilavenin bu kadar müşkülâtla karilerin yedine vasıl olması teessüfümüzü calib olmakla badema gazete ile beraber ilaveyi ber cuma günü karilerimizin müvezzâlerden istemelerini, yevmî nüsha için verilecek paradan maada para vermemelerini ihtarı ve bundan sonra yine ilave için para isteyen müvezzâler

¹² Hak'ın edebi ilavesi gerçekten önemli imza, şiir ve yazıları kapsamaktadır. Kâğıdı, gazeteninkine göre daha niteliklidir ve birinci hamurdur. Ancak bugün gazetenin değişik kütüphanelerde bulunan ciltlerinin hepsinde bu eke pek rastlanmaz.

¹³ “Kârilerimiz”, *Hak*, 20 Mayıs 1912, no:68.

olursa gazetemizin bey'inden mahrum edilmek üzere bu gibilerin isimleriyle adreslerini bildirmelerini ricayı vazifeden telakki ediyoruz.

Dr. Abdullah Cevdet Hak Gazetesinde

Dr. Abdullah Cevdet, daha Mekteb-i Tıbbiye'de öğrenci iken siyasal bir örgütlenme içinde yer aldı ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin korucularından biri oldu¹⁴. Tıbbiyeyi bitirdikten sonra göz hastalıkları ihtisası yaptığı sırada tutuklanarak Trablusgarp'a gönderildi. Fizan'a sürüleceğini anlayınca Avrupa'ya kaçtı (1897). Cenevre'de Jön Türklerin çıkardığı Osmanlı Gazetesinde yazılar yazdı. Sarayla yapılan pazarlıklar sonunda Dr. Abdullah Cevdet ve arkadaşlarına anlaşma karşılığında çeşitli Osmanlı sefaretlerinde görev kabul etmeleri önerildi. Diğer Jön Türkler için de uygun koşullar sağlanıyordu. Ama bunlar artık siyasetle uğraşmayacaklardı¹⁵. Varılan anlaşma uyarınca Dr. Abdullah Cevdet Viyana, İshak Sukûti ise Roma elçilik doktorluklarına atandılar¹⁶. Osmanlı yayın yaşamından çekiliyordu; ancak gazete Albert Karlen isimli bir İsviçrelinin yönetiminde çıkmaya devam etti. Asıl yöneticiler, perde arkasında yine Abdullah Cevdet ve İshak Sukûti idi¹⁷.

Dr. Abdullah Cevdet, Cenevre'de kendi matbaası olan *Imprimerie Internationale*'i kurdu. Dr. Abdullah Cevdet bir yandan ansiklopedik bir içerik taşıyan *İctihat* dergisini yayına sokarken (1 Eylül 1904) öte yandan da çeviri ve telif olmak üzere birçok eserin yayımına girişti. *İctihat*, daha önce Münif Paşa'nın çıkardığı *Mecmua-i Fûnun*'un başlattığı, Batı fikirlerini Türk okuyucularına tanıtmak amacını güdüyordu. Bu arada, dergi, Avrupa edebi akımlarına da daha önceki Jön Türk yayınlarında rastlanmayan bir önem veriyordu¹⁸. Dergi ilk sayısının önsözünde Doğu ile Batı arasında çift yönlü bir düşünce alışverişi yaratmak amacını güttüğünü açıklıyordu.

Çift yönlü düşünce akımı yaratmak amacıyla Dr. Abdullah Cevdet, Sadi'den, Mevlana'dan, Hayyam'dan yaptığı çevirilere Shakespeare'den, Schiller'den, Byron'dan yaptığı çevirileri de ekleyerek Batı'yı bir potada eritip aklınca, gönlünce bir bileşim yaratmak istiyordu. Sonunda, Batı'ya kaptırıyor bütün bütün gönlünü ve kafasını .¹⁹ *İctihat* kimi aralıklar dışında, Dr. Abdullah Cevdet'in ölümüne kadar devam etmiş ve 358 sayı çıkmıştır.

¹⁴ *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anları*, Arba, İstanbul 1987, s.13 – 18; M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal, İstanbul 1981,s. 25.

¹⁵ Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 – 1902)*, İletişim, İstanbul 1985, I, s.304 -309.

¹⁶ Hanioğlu, *Dr. Abdullah Cevdet*, s.40.

¹⁷ Hanioğlu, *Dr. Abdullah Cevdet*, s.40 – 41.

¹⁸ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 – 1908*, İletişim, İstanbul 1983, s.167.

¹⁹ Vedat Günyol, "Büyük İnsancı Abdullah Cevdet", *Türk Dili*, 328 (Ocak 1979),s. 10.

Abdullah Cevdet, 1905 – 1911 arasında İctihat dergisini ve yayınlarını Kahire'ye nakletti. Bu devre, onun yayınları arasında Shakespeare'in Hamlet, Macbeth, Julius Cesar çevirileri dikkati çeker²⁰.

1908'de ikinci Meşrutiyet ilan edildiği halde Kahire'de kurduğu matbaayı ve yazıları bırakmadığı için İstanbul'a gelmemiştir. Bunu, İttihatçılarla arasının açılmış olması şeklinde yorumlayanlar vardır. İstanbul'da siyasi hayatın büsbütün yeni şekiller almasından sonra buraya ancak 1911'de geldi. 1908'de gelmemesini siyasi ihtirası olmaması ile yorumlamak daha doğru görünüyor²¹. Buna şu yorumu da eklemek gerekiyor: “Kahire'den sonra İstanbul'a gelir. Kuruluşuna katıldığı İctihat ve Terakki artık iktidardadır ama onlarla anlaşamaz çünkü parti merkezîliğe kaymış ve Alman yanlısı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Abdullah Cevdet ise İngiliz ve İngilizlerden etkilenmiş Fransız düşünürlerin etkisiyle, adem-i merkezîyetçi ve Anglo-Sakson taraftarı bir tutum takınmış, dolayısıyla iktidar nimetlerinden hiç yararlanmamıştır²². Hanioglu ise bu gecikmeyi Dr. Abdullah Cevdet'in “İctihat ve Terakki'nin yönetimdeki dolaylı etkinliğinden çekinmesi olarak yorumlar. Dr. Abdullah Cevdet, burada ele aldığımız yazılarında İctihat ve Terakki ile arasında herhangi bir sorun olmadığını vurgulamakta ise de buna inanmak biraz güçtür.

Dr. Abdullah Cevdet, Kahire'den yurda dönmeden İstanbul'da siyasal bir yapılanma içinde yer aldı. Dr. Abdullah Cevdet ve eski arkadaşı İbrahim Temo, Meşrutiyet'ten kısa bir süre önce İstanbul'da bir grup öğrenci tarafından örgütlenen “*Selamet-i Umumiye Kulübü*” üyelerini tekrar bir araya getirerek ve onlara çeşitli düşünceler aşılayarak “*Osmanlı Demokrat Fırkası*”nı kurdular²³. Fırkanın kuruluşunda Abdullah Cevdet, Mısır'da bulunduğu için yalnız düşünsel yapının oluşturulmasına katkıda bulundu²⁴. Kurucuları arasında adı vardır. Bu fırka içinde yer alan Bezmi Nusret²⁵, Osmanlı Demokrat Fırkasının kuruluşu hakkında bilgi verirken şu ayrıntıya yer vermektedir:

“325 (1909) senesi Mart ayı içinde bu kulübün müessisi Fuat Şükrü Bey, Teyfik'in Ayasofya eczanesinde doktor İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet beylerle buluştu. Mübahase döne dolaşa *Selamet-i Umumiye kulübününün fırkalaşması üzerinde karar kılındı*”.

²⁰ İnci Enginün, *Türk Edebiyatında Shakespeare*, Dergah, İstanbul, ty, s.28, 302, 310.

²¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1970, s. 242 – 243.

²² Ekrem Aksoy, “Ölümünün Yetmiş Beşinci Yılında Abdullah Cevdet”, *Sözçükler* 12 (Mart – Nisan 2008), s.121. Ancak kabul etmek gerekir ki ülkede Almanlarla kesin işbirliğine henüz bu tarihte gidilmiş değildi.

²³ Hanioglu, *Dr. Abdullah Cevdet*, s. 88. Fırka, 1908'de kurulmuş ve 6 Şubat 1909 tarihinde resmen teşekkül etmiştir. Bk. Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* (1859 – 1952), İstanbul 1952, s. 254 – 261.

²⁴ Hanioglu, *Dr. Abdullah Cevdet*, s. 288.

²⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955, s. 57. Bu anılarda söz konusu fırka ile ilgili epeyce ayrıntıya yer verilmiştir (s.55 – 104).

1909'da Dr. Abdullah Cevdet Kahire'de olduğu için İstanbul'da İbrahim Temo ile buluşmasına olanak yoktu. Herhalde bu konuda Bezmi Nusret yanılmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet İstanbul'a gelinceye kadar söz konusu fırkayı yayın organlarında destekledi. İstanbul'a geldikten sonra Çağaloğlu'nda İctihad Evi'ne yerleşti. Burada mesleğini, yazarlık ve çevirmenliğini sürdürdü. Sık sık kapatılan İctihad'ı değişik adlarla yayınlamayı sürdürdü. İctihad Evi, gerek II. Meşrutiyet gerek Cumhuriyet döneminde birçok aydının gelip doktorla görüş alışverişinde bulunduğu önemli bir mekân oldu. Bugün tarihsel görkemiyle ayakta duran İctihad Evi, en önemli bellek yerlerimizden biridir. Fakat binanın oldukça harap olduğunu üzümlerle belirtmek gerekir.

Dr. Abdullah Cevdet'in bu dönemde Hak Gazetesi'nin yazar kadrosu içinde yer alması büyük bir dönüşümdür. Gazetede Süleyman Nazif'ten sonra en çok yazı onun imzasını taşımaktadır. Yazıların toplamı on beşi bulunmaktadır²⁶.

Yazıların Açılımı

Dr. Abdullah Cevdet'in Hak'taki ilk yazısı gazetenin birinci sayısında yer alır²⁷. Doktor, yazılarının altına, makalenin yazıldığı tarihi de atar. Bundan ötürü, makalenin yazıldığı tarihle, basıldığı tarih arasında doğal olarak fark görülmektedir. Ayrıca her sütun "makale-i yevmiye" olarak adlandırılmakta sonra asıl başlık verilmektedir. Bu ilk yazı, "Ekalliyetin Vazifesi", başlığını taşıyor, fakat konu, bir azınlık sorunu değildir. Doktor, ekalliyeti, ekseriyetin karşısı olarak kullanır. "Çünkü ekseriyet için de ekalliyet içinde şüpheli etmekten haya olunur ki gaye vatani imar, milleti terfih, devleti tarsin, sevket-i milliyeyi i'la, kemalat-ı medeniyeyi memlekette tesis etmektir." Öyle anlaşılıyor ki Dr. Abdullah Cevdet, ekalliyet ve ekseriyeti, görev bakımından birbirinden ayırt etmemektedir. Ekalliyet sözüyle "mevki-i iktidar" da bulunanları anlatmak ister. Ekseriyet de yönetilen kitlelerdir. Ekalliyetin bir hakkı kendisinin de ekseriyet olması için bütün gücünü kullanmasıdır. Dr. Abdullah Cevdet bu sözleriyle şüphesiz Emile Boutmy'nin kendisinin Türkçe'ye çevirdiği *İngiliz Kavmi*'ne gönderme yapmaktadır. Bu anlayış, parlamenter düzenle yönetilen ülkelerde temel bir ilke haline gelmiştir.

"Tayyare Donanması" başlıklı yazı²⁸, Dr. Abdullah Cevdet'in bilim ve tekniğe olan inancını dile getirmektedir. "İlim, fazilet ve hürriyet" arasındaki bağlantıyı vurgulayarak gündüzle güneş arasındakine benzer bir ilişki kurmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, söze Arşimed'in ünlü deyişiyle başlıyor: "Dünyanın dışında bir dayanak noktası bulun, onu yerinden oynatayım". Buna karşılık o da "Şimdi benim, bana "ilm"i verin cemiyet-i beşerin tali'ini değiştireyim, dünyayı cennete dönüştüreyim diyeceğim geliyor" diyerek bilimin gücünü dile getiriyor. Bir Alman bilgesinin bilim ve fennin gücüyle ilgili şu

²⁶ Hanioglu, *Dr. Abdullah Cevdet*, s.292, no 201.

²⁷ Abdullah Cevdet, "Ekalliyetin Vazifesi", *Hak*, 14 Mart 1912, no 1.

²⁸ Abdullah Cevdet, "Tayyare Donanması", *Hak*, 18 Mart 1912, no.5.

sözlerini de aktarıyor: Kısacası bilim ve fennin bayrağını diktiği yerlerde çöller buğday tarlalarına, bataklıklar çiçekli bahçelere dönüşür. Tutsaklık ve yoksulluk kaybolur, mutluluk, namus ve doğruluk yeşermeye başlar. Türkiye’de önceleri de sonraları da “ulum ve fününun” en yüksek derecede öğrenildiği yer Mekteb-i Tıbbiye’dir. Çünkü Abdülhamit’in insan haklarını ayaklar altına alan istibdadına karşı yumruğunu ilk kez sıkın Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri oldu. Artık bütün çabamız, tarımımızı, sanayimizi, ticaretimizi canlandırmak, bütün eğitim kurumlarımızı çağın gelişmelerine uygun bir düzeye getirmemiz gerekir diyen yazarlara da hak veriyor.

Hak’kın matbaasına gelen tıbbiyeli gençler “Alçak İtalyanlar”²⁹ın tayyarelerinin Müslüman halkı taciz ettiğini söylemişler. Bir yardım kampanyası açarak bir hava kuvvetinin oluşturulabileceğini dile getirmişler. İşte Dr. Abdullah Cevdet, bu yazısında bu görüşü ve kampanyayı destekliyor. Dahası kendisi de bu kampanyaya katılarak, ilk taksit olmak üzere gazete idarehanesine 1 lira yatırdığını dile getiriyor:

“Bu makale ile beraber (Hak) idarehanesine bu maksat için edeceğim muavenet-i nakdiyenin ilk taksiti olmak üzere 1 lirayı tevdi ediyorum”.

Gazetenin 30 Mart 1912’de çıkan, “Cevab-ı İ’tab” başlıklı yazısı son derece önemlidir³⁰. Burada, kendisine yöneltilen eleştirilere yanıt veren Dr. Abdullah Cevdet, Fikret’in Doksan Beşe Doğru şiiriyle ilgili yorumu, Hak Gazetesi ve İttihat ve Terakki ile ilişkilerine de açıklık getirmektedir. Şöyle ki Tıp Fakültesi öğrencilerinden Makrıköylü M. H. Lütfi, Dr. Abdullah Cevdet’e hitaben Hedef Gazetesi’nde açık bir mektup yayımlamıştır. Doktor, bu mektubu kendisine bir takım konuları açıklama fırsatını verdiğini belirterek sevincini dile getirmektedir. Dr. Abdullah Cevdet bu açık mektupta iki esas nokta üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi onun, Fikret’in meclisin kapatılması üzerine yazdığı ünlü *Doksan Beşe Doğru* şiirine karşı İttihat’ta eleştirmesi suçlamasıdır. İkincisi İttihat ve Terakki’nin yaman bir siyasi karşıtı olan Süleyman Nazif Beyle nasıl işbirliği yaptığı suçlamasıdır. Dr. Abdullah Cevdet, hayranı bulunduğu, saygı gösterdiği kadim dostu Tefik Fikret’in Doksan Beşe Doğru şiiri hakkında eleştirel (muahezekârane) bir yorumda bulunmadığı, bunun tamamen yanlış anlamadan kaynaklandığı üzerinde durmaktadır. Buna kanıt olarak da İttihat’ın 39 numaralı sayısındaki yazısını göstermektedir:

“Tefik Fikret Bey (Doksan Beşe Doğru) unvanıyla (Vazife) gazetesinde bir manzume neşretti. Muhterem şairimizin samimiyet-i şairiyetine beyan-ı iman ederiz. Aynı

²⁹ “Alçak İtalyanlar” sözü, Dr. Abdullah Cevdet’in bu gazetede ilk yazısında da geçer. Bu söyleyiş biçimi onun tarzına uygun değildir. Fakat çok haksız bir işgale karşı o da tepkisini böyle dile getirmek zorunda kalmıştır.

³⁰ Abdullah Cevdet, “Cevab-ı İtab”, *Hak*, 30 Mart 1912, no. 17.

ahval bize aynı hissiyatı ilham etmemiştir. Bununla beraber bu eser-i bülemlend- sanattan münbais tuğyanlara mütelebhiş [özleyip duran]”.

Anlaşıldığına göre Dr. Abdullah Cevdet’in bu değerlendirmesine daha önce bir takım tepkiler de duyulmuştu. Nitekim daha önce Aydınli tıp öğrencisi M. Nuri imzalı bir mektup almıştı. Bu mektupta aynen şöyle deniyordu:

“Büyük ve mühterem şairimizin (Doksan Beşe Doğru) sernameli manzumeleri münasebetiyle “aynı ahvalin size aynı hissiyatı ilham etmediğini” sevimli İctihat’ın 39 numrolu nüshasında gördüm. Bir “tabib-i İctimai”nin daha etraflı düşünceği ve daha vakıfane idare-i kelam edeceği şüphesiz olduğundan lütfen o hâlat-ı malumenin size tevliid ettiği hissiyatı teşrih ve izah ederseniz hem biz gençleri tenvir etmiş olacağız hem de şayan-ı teessüf olan tuğyanlara nihayet vereceksiniz zannındayım”.

Abdullah Cevdet, bu mektuba İctihat Gazetesi’nde verdiği yanıtı olduğu gibi buraya aktarmaktadır. Özetle şu nokta üzerinde durmaktadır: “Yeminler çiğnenen’lere, çiğnenilen yeminleri ve kendisini çiğnenenlere imkân-ı vücut veren millet, yeminleri ve kendisini çiğnenenlerden daha ziyade muabeze edilmeye sezerdir”.

Sözü yine Tefvik Fikret’e getirerek şöyle diyor:

“Şair ve edip Tefvik Fikret’i bulakayd ü şart tebcil etmekte ısrar ederiz... Bir samimiyet kardaşlığı ile selamlarız”.

Doksan Beşe Doğru şiiiriyle ilgili bu açıklamalardan sonra, kendisine yönetilen Süleyman Nazif’le “teşrik-i mesaisi” üzerinde duruyor.

“Ben hiçbir zaman İttihat ve Terakki Fırka veya cemiyetine muhalif olan zümrelerin bayrağını taşımadım; ben hiçbir zaman benüz tahsilde bulunan gençlerin gerek muhalif, gerek muvafık cereyan-ı siyasilere iştirak ile tamamen tahsil-i irfan ve ikmal zât ve sıfata sarf olunması farz olan zaman ve vakitlerinden ne kadar az olursa olsun tarh ve feda etmek beveslerini teşci etmedim. (Trabzon)’da el’an münteşir (Tarik) gazetesinin 53 veya 52 numrolu ve herhalde bundan bir buçuk sene evvel tarihli bir nüshasında imzam ile neşr olunmuş (Gençlere) unvanlı bir makalenin mutalaasını temenni ederim”.

Dr. Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif’in başında bulunduğu Hak Gazetesi’nin çıkışını son derece olumlu bulduğunu belirtmekte “Ekseriyyetin [yani hükümetin] hak olan işlerini müdafaa, hak olmayanlarını tenkil” etmesini doğru bulmaktadır. “Bu haysiyet ile (Hak) bitaraf veya taraftaran-ı hak bir ceride-i vatani olacaktır. Bundan haklılar ve haksızlar, hakku’l-insaf istifade edeceklerdir... Bir gazetenin İctihadatıma vasıta-ı zubur ve intişar olmasını minnetle kabul ettim. Bugün bir fırkada, yarın diğer fırkada, öbür gün daha gayri mevlüd bir fırka içinde bulunabilirim. Fakat ebediyen sadık ve merbut kalacağım bir yer daima bakidir: Hak ve vicdan...”

Dr. Abdullah Cevdet’in “İman – İman”³¹ başlıklı makalesinde yeni bir iman tanımından yola çıkıyor. Thomas Carlyle’in *Kahramanlar* başlıklı kitabının

³¹Abdullah Cevdet, “İman İman”, *Hak*, 20 Nisan 1912, no.38.

Fransızca çevirisinde yer alan şu cümleden hareket ediyor: “Gerçek bir milli bir müdafaa yeni bir imanın eseridir”. İşte o, bugün bu imandan söz etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, iman sözünden ne anlamaktadır? “İman kelimesiyle vicdanın ne dahilinde ne haricinde olmayan, hem haricinde, hem dahilinde hükümler bulunan bir meş’ül-i mefkûru [fikir ışığı] murad ediyorum”. Bu ışık, insanı ileri götürür, yukarı kaldırır, ısıtır, doyurur.

Abdullah Cevdet, şöyle diyor:

“Ben bu memlekette bir yangın görüyorum, daimi ve gittikçe müteżayid [artan] bir yangın görüyorum. Bu yangın ateşsizliktir. Ah bu ateşsizlik bizî ne kadar zalimane yakıyor. Bizî ne kadar basis ve mütefessih bir dâd [acı] ve remada [köl] kalb ediyor”.

Dr. Abdullah Cevdet, hiç tarzı olmadığı halde İtalya’dan yukarıda görüldüğü gibi, “alçak düşmanımız” olarak söz ediyor. İtalyanların Çanakkale’yi, Seddülbahir’i, Orhaniye İstihkâmlarını bombalamalarına üzüyor. Buna karşılık bir takım gençlerin, böyle felaketler karşısında, büyük bir vurdumduymazlık içinde, ortalıkta şık kıyafetlerle dolaşmalarını eleştirmektedir. Hatta bu gençleri “emvat-ı müteharrike” (ölu canlar(hareket eden ölümler) olarak adlandırıyor.

Abdullah Cevdet’in bu yazısına da yine bir takım tepkiler gelmekte gecikmedi.³² Tıbbiyeli Midhat Nezihî, önce Abdullah Cevdet’in “Mücadele-i Milliye ve Vataniye” konusundaki tutumunu takdir ediyor, bilim ve erdemi önünde eğiliyor ve yazılarının kendisine bir çelik şurubu gibi etkilediğini belirtiyordu. Fakat, “İman İman” başlıklı makalesini eleştirmekten geri kalmıyor:

“Emin olunuz ki o fikirlerinizle bana yeni bir şey telkîn etmediniz. Ben öyle hastalardanım ki dertlerimizin ne olduğunu pek âla bilirim. Yalnız doktorluk yapamıyorum... Tabibsiniz, pek âla bilirsiniz ki bir marazın tedavisi için evvela maraz teşhis lazımdır. Pek çok kereler yazıldı ve anlaşıldı ki gençler alil, hasta milletimiz de; kansızlık, azimsizlik, metanetsizlik (var). Teşhis bu. Eğer bu teşhisi ilâahî’l ömr temcît pîlavı gibi herkesin önüne sürerek vakit geçirirsek vatanın dimağı olan hastanın öleceğine emin olalım. Netice: Hastalık meydana, teşhis edildi. Tedavi ve doktor lazım. Doktor sizlersiniz. İlacı arayınız. Bulunuz, zira hastanın hayatından sizler mesulünüz. Laf zamanı geçti.”.

Dr. Abdullah Cevdet, bu yazıya yanıt vermekte gecikmedi. Diyor ki: “(İman İman) “makalesinde mevzubahis olan İctimai hastalığımızın teşhisi değildi. Teşhis etmek – bahusus böyle hastalıklarda- suret-i tedavisini bulmak ve göstermek demektir. Ben yalnız araz karşısında bağurdum... Sözler[im] hiç de teşhis mahiyetini hâiz değildir. Bir kesim gençlerin, umumiyet itibariyle gençlerin “Hiçbir İmana” malik olmadıklarından şikâyet ve tazallum ettim”.

³² Midhat Nezihî, “Abdullah Cevdet Beyefendiye”, *Hak*, 29 Nisan 1912 (Açık Sütunlarda yayımlanmıştır).

Abdullah Cevdet, bu kez “teşhise” girişeceğini, kendisine de tabibi değil sosyoloğu örnek olarak alacağını belirtiyor. Uzun uzun sosyolojik çözümlenmelere girişiyor. İçtimai vicdan, cemaat vb. kavramları üzerinde duruyor. Özellikle sosyal bunalımlar zamanında “*bütün bir ümmet, bütün bir millet, mütebeyyic bir maşer haline gelir*” yargısına varıyor. Türkiye’de de 23 Temmuz (1908)’da ve 31 Mart Olayı’nda bunlar yaşanmıştır. Trablusgarp savaşıyla da “*Bütün akvam-ı İslamiye bir vicdan-ı İçtimai haline geldi. Hakiki bir maşer-i mütebeyyic oldu*”.

Dr. Abdullah Cevdet, daha sonraki bir yazısında da yine bu sorunlar üzerinde durmaktadır³³. Bu kez söylemini Gustav Le Bon’un görüşleri üzerine temellendirmektedir. Ortak duygu, ortak çıkar ve ortak inançlara dayalı bir toplumda artık herhangi bir sorun yaşanmaz. Bunların yerleşmesiyle de “vicdan-ı milli” ya da “vicdan-ı İçtimai” denilen ruhsal birlik (vahdet-i ruhiye) doğmuş olur. Dr. Abdullah Cevdet, burada milletin, o yıllarda bilinen Ziya Gökalp’in tanımından³⁴ farklı bir tanım yapmaktadır:

“Devlet aile gibi, aşiret gibi, karye gibi, ocak, kavim, ümmet gibi cemaatleri telif ederek husule getirdiği cemiyete millet namı verilir”. Bu bağlamda İngilizler gerçek bir millet halindedir. İtalyanlar değil. Orada ise bir İtalyan “nasyonalizmi” yaratılmak istenmektedir. Bireyciliğe karşı büyük bir mücadele açılmıştır. Bu nedenle Dr. Abdullah Cevdet, Fikret’in ünlü:

Toprak vatanım, nev’i beşer milletim ... insan

İnsan olur ancak bunu iz’ânla inandım.

dizelerine karşı çıkmakta, böyle söylemenin “*sırası henüz değildir*” demektedir.

Doktor, son çözümlenmede, eksiklerimizi tamamlayarak öncelikle güçlü bir toplumsal vicdan yaratmamız gerektiğini savunur.

Dr. Abdullah Cevdet, Hak’taki yazılarında zaman zaman siyasal konulara da yer vermektedir. “İkiden Hangisi”³⁵ başlıklı makalesi ilginç ve üzerinde durulması gereken bir örnektir. Burada, “Almanya dostluğu mu, yoksa İngiltere dostluğu mu Türkiye için daha ziyade kıymettardır?” sorusunu ortaya atar tartışır. Soru ne kadar yüzeysel görünmekle birlikte bunlardan birini yeğleyerek yanıt vermek de o kadar yüzeyseldir. O, her şeyden önce bir ittifak’a taraftardır. Kiminle? Kendi kendimizle.. “Biz ayrı ayrı fert olarak müttefik

³³ Abdullah Cevdet, “Deva”, *Hak*, 11 Mayıs 1912, no.59.

³⁴ “Millet ne ırki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir.” Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık, İstanbul 1963,s.16.

³⁵ Abdullah Cevdet, “İkiden Hangisi”, *Hak*, 23 Mart 1912, no. 10.

miyiz? Dimağımız kalbimizle müttefik mi? Düşündüğümüz, söylediğimizin aynı mı? Türkiye imparatorluğunun kâffe-i vatandaşları yekdiğerinin hayırhahı mı?”. İşte Abdullah Cevdet öncelikle tartışılması gereken soruları soruyor ve “Almanya ordusunu, İngiltere donanmasını hizmetimize koysa boşunadır” diyor.

Dr. Abdullah Cevdet her iki ülkeyle de ittifak yapmanın tehlikesini sezmiş görünmektedir. O zaman bu nazik sorun üzerine Abdullah Cevdet gibi açık bir değerlendirme yapan kimseye rastlamak pek kolay görünmüyordu. “Kurt ile müttefik olmadan evvel arslan olmalıyız” yargısına varıyor ve soruyor: “Biz koyun bulunduğumuz halde kurt ile ittifak edebilir miyiz? Batılı bir devletle ittifaka girebilmek için her şeyden önce her yönden durumumuzu düzeltmek bir denge sağlamak gerekir:

Bizim maarifimiz yok, sanayimiz yok, ticaretimiz yok, biz bu hal ile ittifak akdine değil, ukde-i hayata muhtacıız. Ukde-i hayatımız kesilmiş atılmış demektir... Her şeyden evvel var olalım, ondan sonra varlığımızı teyit ve muhafaza endişesine düşelim..”

Doktor, ekonomik yönden Bulgarlardan bile geri olduğumuzu vurgulayarak “askerimizi giydirmek için 300.000 liramızı Bulgaristan’ın şayak fabrikalarına vermiş olmamızdan” yakınmaktadır. İstibdattan sonra da fazla bir şey yapılmadığını, yapılamadığını dile getirmektedir:

“İş böyle iken kaç vilayette kaç iplik fabrikası, kaç şayak destgâbı, kaç niümüne çifilği, kaç ameli ziraat mektebi yaptık? Kaç şose, kaç şimendifer yaptık? Maarifte ne yaptık, umur-ı nafia memleket bususunda teşebbüsatta bulunmaktan bizî kim men etti?”

Dr. Abdullah Cevdet, kadro dışı maaş vermeye karşıdır; İstikraz için kapı kapı dolaşmaya da devam etmek istemez.

“Şununla mı, bununla mı ittifak edelim demeye başlamazdan evvel kendi nefsiyle ve kendi aralarında, kendi kendileriyle müttehit yek emel, yek renk, yek ten bir millet-i müttebide olalım. Kendi yağıyla kavrulabilir, vakur, iş ehli, ehl-i sanat ehl-i himmet, ehl-i marifet, bir millet-i müttebide olalım. İntihabı düşünmek sırası sonra gelir..”

Dr. Abdullah Cevdet’in 1912 yılında savunduğu bu düşünceler üzerinde önemle durmak gerekir. Bir yere yaslanmak, büyük devletlerden biriyle ittifak yapmak düşüncesi o sırada oldukça yaygındı. Böyle bir zihniyet, Türkiye’yi Alman ittifakına götürdü ve sonuç bilindiği gibi tam bir felaket oldu. Doktorun, her şeyden önce, şu yada bu tarafla ittifaka girmek yerine kendi gücümüzle ayakta durmamız gerektiğini savunması, onun ileriye gören, hesaplayan bir düşünür olduğunu kanıtlamaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, Hak’ta çıkan en sert yazılarının birinde irticaya özgürlük hakkı tanımaz ve ona geçit vermez³⁶. Makalenin girişinde: “Biliyorum bu

³⁶ Abdullah Cevdet, “Hürriyet-i İrtica Yoook!”, *Hak*, 6 Nisan 1912, no.24.

makalemi okuyanların belli bir kısmı, koca eski hürriyetperver! Koca yeni müstebit diye bağıracaklardı,” diyor. Burada uzun uzun özgürlüğün tanımı üzerinde duruyor. Klasik tanım: “*Her ferdin hürriyeti, abarın hürriyetiyle mabduttur*” sözünü anımsattıktan sonra kendisi de şunu ekliyor: “*Her ferdin hürriyeti kendisinin ve mensup olduğu memleketin ve milletin mubit-i İctimaiyeye nafi ve her halde muzır olmaması demek ki şarttır*”.

Abdullah Cevdet, özgürlüğün, herhangi cins ve şekilde olursa olsun fayda ve zararını, iyilik kötülüğünü (hayır ve şerrini) ayırt edemeyen kimseler için var olmayacağını vurgulamaktadır:

“Hakk-ı mevcudiyete malik olmaksızın mevcut ve mamulün bib [yürürlükte olan] olan hürriyettir ki ben hürriyet-i irtica kelimeleriyle tabir ediyorum ve böyle bir hürriyetin bilhak mevcut olmadığını ve olmamak lazım geldiğini yüksek pek yüksek sesle söylüyorum”.

Dr. Abdullah Cevdet, yakın dönemde ortaya çıkan 31 Mart ³⁷, Langaza ³⁸ ve Eskişehir ³⁹ gibi irtica olaylarını gösteriyor ve bunların “*hep hürriyet-i irtica hake-i mevcudiyet verilmiş olmasının netice-i sefîlesidir*” yargısına varıyordu.

Dr. Abdullah Cevdet, İttihat ve Terakki'nin kaldırmaya çalıştığı anayasanın 35. maddesiyle ⁴⁰ ilgili olarak sinsî bir propaganda yürütüldüğüne dikkati çekiyor. Bununla İttihatçıların namazı ve orucu ortadan kaldırmak istedikleri belirtilmek istenmektedir. Bu sinsî propagandalar devam ettiği sürece irticaya özgürlük olmayacaktır:

³⁷ Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge, Ankara 1994.

³⁸ Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1912 seçimlerinde din ağırlıklı bir propaganda yapıyor. İttihat ve Terakki'nin uygulamalarını dinsizlik olarak yorumluyordu. Selanik'e bağlı Langaza kazasının Neğvan köyünde “...elbette şeriate rey vereceğiz, hürriyete rey vermeyeceğiz..” diyen köylüler ile jandarmalar arasında çıkan çatışmada bir asker ile on bir köylü ölmüş ve elli kadarı da yaralanmıştı. Bk. Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908 – 1914)*, İmge, Ankara 2007, s.249.

³⁹ 1912 seçimleri sırasında yine Eskişehir ve Seyitgazi'de eşraf ailelerinden biri olan Zeytinogullarının kışkırtmasıyla olaylar patlak vermişti. İtilafçılar, yine din silahına sarılmıştı. İtilafçılar, İttihatçıların halkı dinsizleştirecekleri propagandasını yapıyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Eskişehir şubesi başkanı, söz konusu aileden Hacı Veli özel bir bayrak yaptırarak şubenin binasına astırmıştı. Merkezde seçimi kaybeden İtilafçılar, köylüleri kışkırtarak İttihatçılara oy vermeme çağrılarını yapıyorlardı. Olaylar giderek gelişti. Seyitgazi'de çıkan olayda on beş kişi öldü ve pek çok kişi de yaralandı. Bk. İhsan Güneş, “1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar”, *Bellekten*, 216, (1992), s. 459 – 482. Daha önce Eskişehir'e gelmiş olan Tanin yazarı Ahmet Şerif, yeniden olayları yerinde incelemek üzere yine buraya geldi. Ahmet Şerif, “Eskişehir Vak'a-i İrticaiyesi”, *Tanin*, 4 Nisan 1912. Olayları Eskişehir'in “31 Mart'ı” olarak gördü ve değerlendirdi.

⁴⁰ Kanun-ı esasi'nin 35. maddesi, hükümetle meclis arasında uzlaşmazlık çıktığı takdirde meclisin kapatılması yetkisini padişaha veriyordu. İkinci Meşrutiyet dönemindeki değişikliklerde bu madde kaldırılmıştır.

“Ey ahali İttihat ve Terakki'nin lağvetmek istediği (madde 35)' ten murat nedir bilir misiniz? *Otuş beşin beşi beş vakit namaz, otuzunda otuz gün oruçtur*” diyebilen bezele ve onları istima edecek cebele mevcut bulunduğu müddetçe ben hükümetin de ahalinin de kafalarını kucaklayarak bağarmakta devam edeceğim:

HÜRRİYET-İ İRTİCA YOOOK!”

Dr. Abdullah Cevdet, bu ülkede “hayat kadar mutena” olarak nitelendirdiği iki temel sorun üzerinde sık sık durmaktadır. Bunları genel sağlık (sihhat-ı umumiye) ve genel eğitim (maarif-i umumiye) olarak iki açıdan ele almaktadır. Kaldı ki bu iki sorun Abdullah Cevdet'in bütün yaşamı boyunca uğraştığı belli başlı konular olarak görülmektedir. Onun her zaman sağlıklı ve eğitilmiş bir toplum görmek istediğine şüphe yoktur. Bin yıl önce söylenmiş, Atatürk'ün de yinelediği bir sözü, *in corpore sano mens sana* (sağlam kafa sağlam vücutta bulunur) kendisine ana ilke kabul etmiştir⁴¹. Dr. Abdullah Cevdet, bu konuyla ilgili ilk makalesinde daha çok eğitim üzerinde durmakta, fakat birkaç hafta sonra da sağlık sorununu ele almaktadır⁴². Sorunun önemini ve ne kadar acıklı olduğunu anlatmak için “Yangın Var” başlığından başka bir söz bulamamıştır. “*Vatanımızın sağdan soldan tehlikelere ve ibtiraslara maruz olduğu şu zamanda*” sağlık sorunu üzerinde durmayı yaşamsal bir olgu olarak görmektedir. Anadolu'nun Rumeli'nin ve özellikle Anadolu'nun sağlık bakımından ne kadar ağlanacak, insanı ne kadar telaşa düşürecek bir halde bulunduğunu düşünen doktor “*kıyamet koparacağı mı*” demektedir.

Doktoru bu kadar isyan ettiren sorun, çok kötü sağlık koşulları içinde yaşayan nüfusumuzun sürekli olarak azalmasıydı.

“*Biz gerek şahsi gerek içtimai mevcudiyet ve bekamızı muhafaza ve temin etmek istiyorsak, nüfus ve nüfusumuzun izdiyadına daba ziyade itina etmeliyiz*”.

Abdullah Cevdet, bu bağlamda istatistik verilerden yola çıkarak İtalya, Almanya ve Mısır'da nüfusun durmadan artmakta olduğunu somut olarak ortaya koymaktadır. Bütün bu artışlara karşın “*Türkiye nüfusunun [her yıl] birkaç yüz bin azaldığını gören bir vatandaşın yangın var! yahut kıyamet kopuyor! diye haykırması tabii değil midir?*”

Türkiye'de nüfusun azalması bir cinayet eseridir. Hepimiz bu cinayete ortağız. “Yalnız bu cinayetin, gerek Abdülhamit Efendi'nin devr-i saltanatında gerek daba evvelki edvar-ı cebl-i zulümde olduğu gibi şu “devr-i dilârâ-yı hürriyet dediğimiz biz sabte pehlivanların devrimizde de hemen hemen aynı merhametsizlik ve aynı fecaat ile devam etmesidir ki insanı çıldırtacak derecelere vardırıbilir”. Nüfusumuzun böyle azalması, vatandaşlarımızın bir savaştaymışçasına kırılması, genel sağlığa suç işlercesine önem vermememizden ileri gelmektedir.

⁴¹ Abdullah Cevdet, “Hayat Kadar Munteha”, *Hak*, 27 Nisan 1912, no. 45.

⁴² Abdullah Cevdet, “Yangın Var”, *Hak*, 18 Mayıs 1912, no. 66.

Sayısal verileri ustaca kullanan Dr. Abdullah Cevdet, 1327 (1911) bütçesinden genel sağlığa ayrılan payın azlığına dikkati çekmektedir. Örneğin bu bütçede 820.000.000 kuruşla en büyük payı Harbiye Nezareti almaktadır. Maarif'e ayrılan pay, 92.275.629 kuruştur. İmparatorluğun o sıradaki nüfusu otuz milyon varsayılmaktadır ki adam başına bu bütçeden 40 para bile düşmemektedir. Abdullah Cevdet, daha somut örnekler vermek için kendi tanıklığına da yer vermektedir:

“Anadolu’da abalisinden eser kalmamış köyleri benim gözlerim gördü. On sene evvelki mîkdarına nisbeten yüzde altmış nisbetinde nüfusu azalmış köyler gördüm:

Yemen’de çürüdük, Balkan’da öldük,

Adliye’ye düştük orada dövüldük,

Yetimbaş gibi akdık tükeldik,

Sizce nasip geçmek, göçmek dediler!

diye ağlayan mutlaka bu köylerin sekene-i nabudu [yok olmuş insanları] idi”.

Sorun yalnızca nüfus azalmasıyla bitmiyor. Yaşayanların çağında da hayır kalmamıştır. Kuşakların devamı için güç kalmamıştır. Boylar küçülmüştür, bacaklar incelmış ve eğrilmiştir. Bu gerileyiş yalnız insana özgü değildir. Hayvanlar da mahvolmuştur. Öküzler, eşek kadardır, eşekler de koyun kadar. Çiftler genellikle bir eşek, bir öküz tarafından sürülür. Süren de genellikle kadındır. Dr. Abdullah Cevdet, nüfus azalmasıyla ilgili olarak birçok tanıklardan örnekler vermektedir. “*Sıtma ve verem, frengi, tifo, çiçek, kuşpalazı ve dizanteri ve sairé*” gibi salgın hastalıklar ülkeyi mahvetmektedir. Başkent’in burnu önündeki Bursa’nın İznik kasabasında otuz yaşını aşabilmiş hiç kimse yoktur.

Bu konuda Dr. Abdullah Cevdet, hükümetin genel sağlığa yeterince önem vermediği üzerinde durmakta hatta bunu yapabilecek, buna önem verecek derecede ne “*kalp ne dimağ sahibi olmamıştır*”, demektedir.

Ülkenin sağlığını çekip çevirecek kurumlar ortaya koyamamıştır. Nüfusun 1 milyon olan vilayetlerde –askeri hastaneler dışında- 200 yataklı sivil hastaneler yoktur. Dr. Abdullah Cevdet, uzun süre Anadolu’da incelemelerde bulunmuş olan bir Alman doktorunun şu sözlerini aktarmaktadır: “*Doğu sorunu için hiç telaş ve acele etmeye gerek yok. Benim gördüğüm sağlık durumu pek az zamanda doğu sorununu çözecektir. Çünkü hastalıklar fakirlik, sefillik Türkleri bitirecektir*”. Dr. Abdullah Cevdet, “Devlet sulfatosu”nun sıtmayı önleyecek biricik ve çok ucuz bir ilaç olduğunu, bu sayede sıtmadan ölenlerin sayısının giderek azaldığını sayısal verilerle ortaya koymaktadır. Dr. Abdullah Cevdet’in, ülkenin sağlık sorunlarına ne kadar önem verdiğini İçtihat’taki yazıları da ortaya koymaktadır. İçtihat’ın

139. sayısından başlamak üzere, sağlık konusunda gösterdiği çabaları ortaya koyan bir yazı dizisi başlatmıştır⁴³.

Dr. Abdullah Cevdet, Mütareke’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın iktidarda bulunduğu sırada Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiliğine atandı⁴⁴. Bu alandaki çalışmaları, yönetimi memnun etmiş fakat Anadolu hareketi taraftarlarıyla sert eleştirilere uğramasına yol açmıştır.⁴⁵ Bununla birlikte doktor el altından Anadolu’ya sağlık malzemesi göndermekten geri kalmadı. Türkiye’nin azalan nüfus sorununa bir çözüm bulmak için de dışarıdan göçmen getirip Anadolu’ya yerleştirilmesini önerdi. Bu da yanlış anlaşıldı ve büyük tepkilere yol açtı. Bu konuda eke koyduğumuz belgeye bakınız.

Dr. Abdullah Cevdet, içinde yaşadığı kentin temel sorunlarıyla, bir İstanbullu gibi davranarak yakından ilgilenmektedir. Bir iki yazısı özellikle İstanbul yangınları ve bu yangınların açtığı yaralar üzerinde durmaktadır. Onun bu konuda çıkış noktası şudur: *“Avrupa’yı taklit etmek bizî mahvedecektir. Avrupa measir-i medeniyesini ahz ve hazm etmek bizî ölümden kurtaracaktır”*.

Avrupa’nın otuz, kırk, altmış metre ve daha çok genişliğinde caddelerin çevrelediği büyük kargir binalar her türlü felaketlerden uzaktır⁴⁶.

Dr. Abdullah Cevdet, kötümserdir. Kötümserliği şuradan kaynaklanmaktadır:

*“Benim bedbinliğime gelince, ben fena görüyorum. Bu benim bedbinliğimden hasıl olma değildir. İyi olabileceğini ve iyiyi bildiğimden ve iyi bir mecmua-i ahvali, iyi bir devri, iyi bir idareyi pek uzakta gördüğümünden şimdi kalemimden ve yüreğimden alev çıkıyor, isyan çıkarıyor...”*⁴⁷.

Fakat onun ümitsizliğinde zinde ve sonsuz bir umut vardır.

Zulmetleri yaktı, zulmü kırdı,

Ye’sinden ümit fişkırdı!

“Zulmetleri yakmak, zulmü yıkmak ise aşıkı olduğumuz ve fakat vasılı olamadığımız mefkûrelerdendir”.

⁴³ Dr. Abdullah Cevdet, “Sıhhi ve Tıbbi Sütunlar, Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesaim”, *İçtihat* no., 139, no.140, vb. (1921). Bu yazılar Türkiye’nin sağlık sorunlarıyla ilgili çok önemli malzemeyi kapsamaktadır.

⁴⁴ Hanioglu, *Dr. Abdullah Cevdet*, s. 298.

⁴⁵ Hanioglu, *Dr. Abdullah Cevdet*, s. 298-299. Yukarıda andığımız İçtihat’ta çıkan yazılarında, umum müdürlüğü sırasında sağlık konularında yapmak istediklerini ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

⁴⁶ Abdullah Cevdet, “Ayine-i Hak”, *Hak*, 19 Mayıs 1912, no. 80.

⁴⁷ Abdullah Cevdet, “İstanbul’un üzerinde Ayine-i Hak”, *Hak*, 8 Haziran 1912, no. 87.

O günlerde İshakpaşa'da çıkan bir yangında 1700 hane yanmıştır. Bu yangın, onun da yüreğini yakmıştır. Kalkıp Şehremaneti'ne gider. Şehremini Tevfik Beyi görür. Tevfik Beyin, "Büyük felaket geçirdik" demesi üzerine Dr. Abdullah Cevdet, "*Büyük felaket geçirdiğimiz malum, malumum olmayan ve öğrenmek istediğim, böyle felaketlerin tekrar etmemesi (için) düşündüğümüz ve itibaz ettiğimiz tedbirler...*" diye sorar. Fakat şikâyetten, yakınmadan başka bir şey duymaz. Sürekli olarak geçmiş yönetimi töhmet altında bırakmak bir çıkış, bir kurtuluş yoludur⁴⁸.

"Biz aleddevam idare-i sabıkayı itham etmekle kendimizi tebriye ettiğimize ve edebildiğimize zâhib oluyor veya zâhib görüyoruz.

A camım idare-i sabıkanın halkı yine bizler değil mi idik. Bugün şehremanetinden çıkan fena kokular ve dumanlar sema-yı idraki doldurmaktadır..." Fakat bütün bunların ötesinde İstanbul Belediyesi "binaların ve ruhların yanmasına ne zamana kadar seyirci kalacak?"⁴⁹.

Dr. Abdullah Cevdet, daha o günlerde İstanbul'un doğal güzelliği ve tarihsel dokusu ile kurtarılmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını ister:

"İstanbul coğrafyaca olduğu gibi sanat nokta-i nazarından da dilber bir şehir olabilir. Evvela tabiatın güzelliği var. Mutena mehani-i kadime var. Bunlar şehrin mebasinine ve muhassanatına nüve teşkil eder. Halk kendisinden ve kendisi [gibi] nef'inden emin olan bir emin-i şehir isteriz. Bu elzemdir. Bu zât İstanbul şehrini bir Avrupa şehri yapmaktan kemal-i itina ile tevakkü ederek İstanbul'u hem İstanbul bırakmalı hem de Avrupa payitahtlarının mazhar oldukları bütün medeni nimet ve lütuflara mahzar etmeli. Bu şehremini müstakil ve istiklale müstahak olmalıdır".

Dr. Abdullah Cevdet, 1912 yılı içinde Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettiş-i Umumisi Tevfik Paşa'nın önerisi üzerine İstanbul'daki bütün askeri okulları ziyaret etmiştir. Bu gezinin Trablusgarp'ın yitirilmesinden sonra ülkede görülen ruhsal çöküntüyü dengelemek amacına yönelik olduğuna şüphe yoktur.

Bu gezilerini *Şime* sözüyle anlatmak istiyor ve uzun uzun bunun içerdiği anlam üzerinde duruyor⁵⁰. *Şime* sözünü, *caractère* ya da *esprit* sözcükleriyle karşılıyor. "*istidad-ı meyyal*" bileşik sözüyle de açıklıyor. Bunun yeteneklerin bir yerde toplanması anlamına geleceğini de belirttikten sonra "Askerlik Şimemiz" başlığının uygun düşeceğini ifade ediyor. Yazı, 2 Haziranda yayınlanmakla birlikte ziyaretlerin Mayıs ayı içinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mekteb-i Harbiye'nin kapısından içeri girerken Dr. Abdullah Cevdet, orada "*zinde ve sağlam bir havayı*" solur: "*Rubumda bu saf ve tuvana mübit ile bir aşinalık*

⁴⁸ Abdullah Cevdet, "Fena Kokular ve Dumanlar", *Hak*, 15 Haziran 1912, no. 94.

⁴⁹ Krş. Mustafa Suphi, "Yangın Yerleri Nasıl Onarılacak?", *Hak*, 19 Haziran 1912, no. 98.

⁵⁰ Abdullah Cevdet, "Askerlik Şimemiz", *Hak*, 22 Haziran 1912, no. 101.

duydum. Oradaki kalplerde yalnız bir endişe, yalnız bir aşk var. Vatanı müdafaa etmek endişesi, milleti ve istiklalini mahfuz ve muzaffer görmek aşkı..” diyen Doktorun ilk izlenimleri bu... Abdullah Cevdet, buradaki eğitimde temel kavramların “*düşünme, anlama ve mülahaza etme*” olarak üç noktada yoğunlaştığını vurgulamaktadır. Düşünme üzerinde şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Yalnız “Düşünme” demek düşündürmek için en müessir bir mütenebbih oluyordu. Bu müessirlik âsar-ı fazıla ile sûbut buldu. Enver, Fethi, Niyazi, Halil, Trablusgarbımızda düvel-i muazzamadan bir devlet ile çarpışan ve bizim – herhalde, netice-i harp ve cidal ne olursa olsun- haysiyetimizi kurtarmış ve kurtaracak olan bu güzide camlar, bu feyyaz muhitten ve “düşünme!” emirleri altında düşünerek “vatanı sevmel!” amirlerini çiğneyerek çıkmış ve yükselmiştir.

“Mekteb-i Harbiye’nin sıfat-ı maneviyesi bu kadar muazzaz ve mükemmel olduğu gibi sıfat-ı maddiyesi de memnuniyetbahıştır...”

Abdullah Cevdet, anlaşıldığına göre yemekhane, yatakhane, hastane gibi Mekteb-i Harbiye’nin her bölümünü gezmiş ve bunları “mükemmel” olarak nitelendirmiştir. Şu anda bütün orduda mevcut subay ve umera sayısı 20.000’dir. bunun 13.000’i alaydan yetişmedir. Şimdi Mekteb-i Harbiye’de “*irfandan ziyade idmana ehemmiyet verilmektedir. Bu tercih ve içtihadın ne kadar musip olduğunu kestiremem*”.

Sınıfta tahta başına çağırdığı bir adaya Schiller’in *Das lied von der Glocke* başlıklı ünlü dörtlüğünü yazdırır ve Türkçe’ye çevirttirir. Öğrenci küçük bir yanlışlıkla bu sınavdan başarıyla çıkar.

Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul’daki askeri rüştiyeleri ve Mekteb-i Harbiye’yi gezdikten sonra İhtiyat Zabitan Mektebini de ziyaret etmek gereğini duymuştur⁵¹. Okulun müdürü Naci Bey’i de kendisi Tıbbiye, o Harbiye öğrencisi iken tanımıştır. Abdullah Cevdet yatakhaneleri, nöbet odalarını, doktor odasını gezdikten sonra istihkâm dersinin yapıldığı bir dershaneye girer. Burada öğrencilere yönelik şu konuşmayı yapar, Konuşmanın Trablusgarp Savaşı üzerinde yoğunlaşması dikkati çekmektedir:

“Ben sizde biraz infial ve inkisar görüyorum. Bunun sebebi uzletkârane bir hayat geçirmenizdendir. Türkiye zannolunduğu kadar kuvvetsiz değildir. Ve biz mana-yı hakikiyiyle mağlup olmadık ve mağlup vaziyette değiliz. Rubunda mağlubiyet hissetmeyen millet mağluba galiptir, mağlup değildir. Trablusgarp’taki barikaları yapan biziz. O aslanları bu millet doğurmuştur. Utanmaksızın göğsümüzü gerebiliriz. Ölümün önünde firar edenlerden olmadıkça her zaman göğsümüzü gerebiliriz. Görüşelim, siz bana nur verirseniz ben size nar veririm. Bizim en büyük derdimiz subuletle yan yana gelmememizdir. Münferit yaşıyoruz. Hayat-ı infiratta mefkûre olmaz. Mefkûre kuvveti olmaz. Kulüpler yok, cemiyet

⁵¹ Abdullah Cevdet, “Mülahazalar ve İnikâslar İhtiyat Zabitan Mektebiyle”, *Hak*, 29 Haziran 1912, no.108.

hayatı yok. Bu infialler bu zaaflı iman bundan geliyor. Dev gibi hükümetlerin ayakları altında mağlup ve mahkûm görünen milletler iade-i istiklal ve ümid-i şevket ile hayatdar iken biz istiklal-i siyasiye malik, leşkere malik, kişverlere malik bir millet neden meyus olalım. Tarih göstermiyor mu ki bizim düştüğümüz derekelerden daha aşağı düşmüş milletler tekrar ayağa kalkmış, yaşamış ve yaşatmıştır. Ümit et, mutmain ol, galip ve mesut olan istikbalimize iman et” dedim.

Dr. Abdullah Cevdet, bu okulla ilgili olarak müdür binbaşı Naci Bey'den epeyce bilgi almıştır. İkinci Meşrutiyet'ten sonra ortaya konan kurumlar arasında Yedek Subay Okulu oldukça seçkin bir yer tutmaktadır⁵². Dr. Abdullah Cevdet, okul müdürü Binbaşı Naci Bey'e dayanarak okulla ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. İlk yıl 175 yedek subay orduya katılmıştı. Şimdiki öğrenci sayısı 299'dur. İlk yıl gayrimüslim öğrenci sayısı 23'tür. Bu sayı şimdi 28'dir. Dr. Abdullah Cevdet'in bu yazısı vatanperver duygularla sona ermektedir: “*Her fert, vatan her tehlikeye maruz bulunduğca onu bizzet ve bilfiil müdafaa etmeyi, onun için can vermeyi ve can almayı bilmelidir.*”

Sonuç ve Değerlendirme

Hak gazetesi, 1912 yılında İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaştığı bir sırada yayına girdi. Yayını altı ay kadar sürdü. Gazetenin seçkin bir yazı kadrosu bulunmakta, dönemin ünlü yazarları bu kadro içinde yer almış bulunmaktadır. Trablusgarp'ın yitirilmesi gazetenin yayın politikasını önemli ölçüde etkilemiştir. İtalyanlara duyulan öfke hemen hemen her sayıda kendini göstermektedir. Bu öfke kimi zaman yazarların küfre kaçan bir dil kullanmalarına yol açmıştır. Gazetenin edebi eki, başlı başına önemli bir kültürel etkinliktir. Bunun ötesinde doğrudan doğruya gazetenin kendisinde de dil ve edebiyat konuları önemli bir yer tutmaktadır. Hüsn-i Aşk şairi Galip Dede için yapılan bir ihtifal, ayrıntılı olarak gazetede yer almıştır⁵³. Türkçenin sadeleştirilmesi konusunda bir yazı, Kâzım Nami imzasını taşımaktadır⁵⁴.

Dr. Abdullah Cevdet, güçlü bir kalem olarak Hak'ın yazarları arasına katılmıştır. Yazdıkları ilgi görmekte, hatta tartışmalar yaratmaktadır. İttihat ve Terakki ile herhangi bir sorunu olmadığını dile getirmesi yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmektedir. Ama o, bunun üzerinde fazla durmamıştır. Yazıları ülke, sağlık, eğitim, nüfus vb. sorunların üzerinde yoğunlaşmaktadır. İstanbul'daki orta ve yüksek düzeyde bütün askeri okulları gezmesi ve gözlemlerini gazetede dile getirmesi üzerinde durulması gereken bir ayrıntıdır. Şimdiye kadar onun bu gözlemleri üzerinde pek durulmamıştır.

⁵² İhtiyat Zabitan Okulu 1910 yılında kuruldu. Bk. *Düstur*, İkinci Tertip, II, 344 (17 Haziran 1910).

⁵³ “Bir İhtifal-i âli-i edebî”, *Hak*, 22 Haziran 1912, no. 101.

⁵⁴ Kâzım Nami, “Musâhabe - Türkçenin Sadeleştirilmesi”, *Hak*, 19 Temmuz 1912, no. 128.

Dr. Abdullah Cevdet'in, bu tarihlerde Süleyman Nazif'in başında bulunduğu bir gazete de yazı yazması olağandı. Süleyman Nazif Diyarbakırlı idi ve doktorun hemşerisi idi. Aralarında yakın bir dostluk vardı. Hatta onun eserlerinden bazıları Mısır'da İctihat matbaasında basılmış. Sözelimi *Elcezire Mektupları* İctihat Kütüphanesi içinde yer almış ve "Kardeşim Doktor Abdullah Cevdet Bey'e ithaf edilmiştir" kaydı bulunmaktadır. 1908'de basılan *Malûm-ı ilan* da Dr. Abdullah Cevdet'in bir "mukaddimesi"ni kapsamaktadır. Kaldı ki Süleyman Nazif, İctihat dergisinde yazılar da yazıyordu.

Süleyman Nazif'in, bütün bunlara karşın, Dr. Abdullah Cevdet aleyhine döndüğünü ve ona karşı içinde gittikçe artan bir kin bağladığını Abdullah Cevdet'ten öğreniyoruz. Abdullah Cevdet, İctihat dergisinde çıkan (128/1918) "Hakikat Her şeyden Üstün" başlıklı bir makalesinde vagon-koli yolsuzluğuyla ilgili yazıdan ötürü "*çeyrek asırlık dostluğumuzun Nazif Bey tarafından ateşe verilmesine kifayet etti,*" diye yakınmaktadır. Oysa vagon-koli yolsuzluğu ile ilgili yazıda Süleyman Nazif'in adı geçmez. Bu gibi haksızlıklar karşısında, yazarlarımızın susması eleştirilmektedir. Bu kin, Süleyman Nazif'te, son yıllarında son haddini bulmuştu⁵⁵. Bunun üzerinde durmuyoruz. Üzerinde durmak istediğimiz konu, doktorun ona karşı asla herhangi bir hınc duymadığı ölümünden sonra da Süleyman Nazif'ten "*muhıbb-i kadimimiz*" diye söz etmesidir⁵⁶.

Doktor, Süleyman Nazif'in, ruhunda ancak dostluğunun yaşadığını belirterek onunla tanışıklığının çok gerilere gittiğini yazar. İstanbul, Diyarbakır, Cenevre, Paris gibi merkezlerde onunla birlikte "bir fikir hayatı, heyecan hayatı" yaşadığını dile getirir. Süleyman Nazif'in kardeşi Faik Âli'yi de terütaze bir şair olarak tanıdığını ekler⁵⁷. Onunla ilgili birçok anısını aktarmaktan geri kalmaz. Bütün bu ayrıntılar, doktorun vicdan sahibi yüksek bir insan olduğuna asla şüphe bırakmıyor.

Dr. Abdullah Cevdet, Abdülaziz döneminde doğdu. Abdülhamit istibdadını yaşadı. Yurt dışında yaşamak zorunda kaldı. Bilgisine bilgi kattı. II. Meşrutiyeti algıladı. İmparatorluğun çöküşüne tanık oldu. Milli Mücadele'de Anadolu'ya yığınla sağlık malzemesinin taşınmasına aracı oldu. Cumhuriyet döneminde Malatya milletvekili seçilen Berç Keresteciyan buna tanıktır. Cumhuriyet'in en köklü devrimlerinin yapıldığı günleri yaşadı. Laik bir topluma geçilmesi, tek eşli evlilik, medeni kanunun kabulü, Uluslararası sayılar, Latin harflerinin uygulamaya konulması... vb bunlar aslında Dr. Abdullah Cevdet'in öteden beri savunduğu düşüncelerdi. Şiir, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, tarih ve diğer bilim dallarıyla ilgilenmiş, ülkenin cehaletten kurtulması, aydınlığa kavuşması için çaba göstermekten geri kalmadı. Bu ülkede laik bir toplumun

⁵⁵ İbrahim Alaettin, *Süleyman Nazif*, s. 250.

⁵⁶ Abdullah Cevdet, "Muhıbb-i Kadimimiz Süleyman Nazif Beyin İrtihali ve Bazı Hatırat", İctihat, no. 220 (15 Şubat 1927), s. 4267 – 4268.

⁵⁷ Abdullah Cevdet, "Süleyman Nazif Bey Merhume Dair", İctihat, göst. yer.

oluşmasını ilk savunulardan biridir. Bütün bu uğraşları yanında gazeteciliği de öteden beri temel bir meslek olarak kabul etmiştir. Kahire'den İstanbul'a döndükten sonra da gazetelerde sürekli yazılar yazdı. Hak gazetesi, onun yazı yazdığı gazetelerden yalnızca biridir. Daha pek çok yazısının gazete sayfalarında kaldığına şüphe yoktur.

Mekteb-i Tıbbiye'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olduğu halde sonradan bu örgütle arası açıldı. Yalnız çalışmayı yeğledi. Onun tamamen İttihat ve Terakki'yi tutan bir gazetede yazı yazması, aradaki soğukluğun giderilmesine yönelik bir hareket olarak yorumlanabilir. Ancak daha sonra Mütareke'de Damat Ferit Paşa hükümetlerinde görev alması, bu mesafeyi daha da açmış ve kolay kolay kapanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın onu görüşmek üzere Ankara'ya çağırması, basında kendisine karşı ağır bir saldırıya geçilmesine ortam hazırladı. Ama unutmamak gerekir ki tutucu basının asıl hedefi Mustafa Kemal Paşa idi⁵⁸.

İçtihat dergisi, Türkiye'de bir uyanış hareketinin öncülüğünü yapıyordu.⁵⁹ Doktorun İslam uygarlığı konusunda bilgisi şaşılacak kadar zengindir. Kaldı ki yazılarında ve çevirilerinde İslamın temel sorunlarıyla ilgilenmekten geri kalmadı. Ünlü şair Ebu'l-Ala el-Ma'arri (ölm., 1057/1058) üzerindeki bir incelemesi onun bu alandaki yetkisini kanıtlar.⁶⁰ Dr. Abdullah Cevdet, İkinci Meşrutiyet'in Türkçülük, İslâmcılık ve Batıcılık gibi akımlarından üçüncüsünü temsil ediyordu. O nedenle ilk hareketin temsilcileri ona iyi gözle bakmadılar.⁶¹ Fırsat buldukça kendisine saldırmaktan geri kalmadılar. Dine karşı olan tutumunun da⁶² bunda etkili olduğuna şüphe yoktur, sanırız. Prof. Kreiser, ondan "Türk ateizminin en radikal temsilcilerinden biri"⁶³ olarak söz eder. Doktor, Batı uygarlı, kendisine uzak kalanları, bir sel gibi önüne katıp sürüklüyor ve mahvediyordu. Atatürk'ün daha sonra bu sözü yinelemesi son

⁵⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi, Ankara 1973, s. 486.

⁵⁹ Yunus Emre Tansü, *Batıcı Düşüncenin Etkili Bir Sözcüsü Olarak İctihad Mecmuası (1904-1932)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, 481 s.; Mustafa Gündüz, *İctihadın İctihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, Lotus, Ankara 2008.

⁶⁰ Dr. Abdullah Djevdet, "Un précurseur Anarchiste Ebou- Ala -el-Muarri", *Les Temps Nouveaux, Supplément Littéraire*, 5 (1898), s. 556 – 557.

⁶¹ Celal Pekdoğan, "Batılılaşma Bağlamında Bazı Batıcıların "öteki" ne Bakışları ve Bir Tartışma", *Bilgi ve Bellek*, 6 (2006), s. 46 – 73.

⁶² Necati Aklan, "The eternal enemy of Islam: Abdullah Cevdet and the Baha'i religion", *BSOAS = Bulletin of School of Oriental and African Studies*, 68, 1 (2005), s. 1 -20.

⁶³ Klaus Kreiser, *Atatürk Bir Biyografi* (çev. Dilek Zaptçioğlu) İletişim, İstanbul 2008, s.285.

derece anlamlıdır. Onun düşünce ve yazılarıyla Atatürk'ü etkileyen düşünürlerden biri olduğu üzerinde de durulmuştur.⁶⁴

Dr. Abdullah Cevdet, ekonomik konulara da yabancı kalmadı. Siyasal bağımsızlığın, ekonomik ve parasal bağımsızlıkla gerçekleşebileceğine inanıyordu. Ulusların yazgısını Tanrısal istençler değil, ekonomik yasalar belirliyordu. Önceleri, tutumluluk gözüyle baktığı ekonomiyi sonradan gerçek içeriğiyle benimseyip önem veriyordu.⁶⁵

Dr. Abdullah Cevdet'in yurt içinde ve yurt dışında geniş bir çevresi vardı. Ünlü Doğubilimci Karl Süsseim, Kahire günlerinden beri onun yakın arkadaşıydı. İstanbul'da sık sık görüştüler. Doktorun en ayrıntılı yaşamöyküsünü de Batı'da yayımlanan İslam Ansiklopedisi için o yazdı.⁶⁶ Diğer dost ve arkadaşlarıyla da yazışmalarını sürdürdü. Fakat ne yazık ki bütün bunları tam olarak belirlemeye olanak yoktur.⁶⁷ Dr. Abdullah Cevdet'in yaşadığı, hastalarını kabul ettiği ve çalıştığı İctihad Evi, Cumhuriyet kuşağının da önemli bir uğrak ve fikir alış – veriş yeri oldu. Buna daha önce değişik yazılarımda değindiğim için burada yinelemiyorum. Ancak Nurullah Ata (Ataç), Dr. Abdullah Cevdet'in ölümünden sonra yazdığı bir yazıda, kendisinden pek çok şey öğrendikleri doktora, sağlığında destek vermedikleri için yakınır. Dr. Abdullah Cevdet'i yerli yerine oturtan bu anlamlı yazıyı eke koyuyoruz.

Dr. Abdullah Cevdet'in adı, nedense hep “damızlık insan” dedikodusuyla gündeme geldi ve gereksiz tartışmalara yol açtı. Kimi aydınlar, ona saldırmak için yeni bir fırsat yakaladılar. Kısa bir süre önce bu anlamsız dedikodular yeniden gündeme oturdu. Oysa durum çok farklıdır. Doktorun dediği şudur: Madem ki bir Müslüman erkek, Hıristiyan yada başka dinden olan bir kızla evlenebiliyor. Bunun tersi neden olmasın? Bu ileri düşüncelerin o zaman için ne kadar yüreklice fakat tehlikeli olduğunu söylemeye gerek yok. Bu görüşler, o zaman için tam bir tabu idi. Bu ülkede tabuların yıkılmasında Dr. Abdullah Cevdet'in büyük bir rol oynadığına şüphe yoktur.

⁶⁴ Frank W. Creel, “Abdullah Cevdet A Father of Kemalism”, *Journal of Turkish Studies*, 1980, s. 9 - 26.

⁶⁵ Vedat Günyol, *Gülyüzlü Ciddilik*, Çağdaş, İstanbul 1986, s. 11 – 13.

⁶⁶ Barbara Flemming & Jan Schhmidt, *The Diary of Karl Süsseim (1878 -1947)*, *Orientalist between Munich and İstanbul*, Franz Steiner Verlag Stuttgart 2002, pek çok yerde.

⁶⁷ Şerife Çağın, “Abdullah Cevdet'ten Hüseyinzade Ali'ye Mektuplar ve Kartpostallar”, *Yeni Türk Edebiyatı*, 1 (Mart 2010), s. 195 – 232.

EK I

MUHTELİT İZDİVAÇLAR⁶⁸

Muhtelit izdivaçlardan iki satırla bahsetmek lazımdır. Frenklerin *Mariage mixte* dedikleri “muhtelit izdivaç” tabirinden, dinleri ayrı kimselerin izdivaçı murad olunur. Bir Muhammedi’nin, bir İsevi ile, bir Musevi ile, bir Budist ile izdivaçı muhtelit izdivaçtır. Merasim-i kanuniye itibariyle alelade izdivaçtan hiçbir farkı yoktur. İsviçre medeni kanununu kabul edinceye kadar bir Müslüman erkek, bir İsevi, bir Musevi, bir Mecusi –ırki tabirle– bir Ermeni bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman bir İtalyan kızla bila mani izdivaç edebilirdi; fakat bir Müslüman genç kız, bunların delikanlılarıyla izdivaç edemezdi. Bu bittabi kadın hakkında hürmetsizce bir düşünmenin neticesi idi ve medeni bir millete layık bir zihniyetle kabil-i telif olmazdı; dini taassubun manasız ve kıymetsiz bir nevi tecellisinden başka bir şey değildi. Bundan üç sene evvel, *Türklüğü kabul etmek şartıyla* memleketimize hicret edecek ailelerle aramızda mütekabil sıhriyet cereyanının nüfus noksanımıza çarelerden biri olacağı yolunda bir mülahazada bulunmuştuk; bir takım tezvir-i efkârcılar ve pâdaşları (ayakdaş) gayri nezih bir maksad-ı muhalefetkârane ile bize ve büyük pişva-yı teceddüdümüze karşı gayri müsait bir cereyan vücuda getirmek için, bu mütalaamızı, tahrif ederek “Gazi Paşa tarafından kabul olunan Abdullah Cevdet Bey’in damızlık celbi hakkında fikri” sername-i müstehceni altına koydular. Güya ki biz memlekete yalnız zükûr muhacir’in kabul olunması reyinde bulunmuşuz! Bu türlü hezeyanlar akl-ı selim sahibi kariler üzerinde bir tesir bırakmamış ise de beyanatın metnini okumayıp yalnız muharref sernameyi okuyan sathi görüşlü halk üzerinde bu tahrif ve tezvir, müzevvirlerce maksud olan sui tesiri muvakkatan ifa etmişti.

Mevzu’bahs, Türklüğü, Türk camiasına girmeyi istemiş ve kuyud ve şerait süzgeçlerinden geçtikten sonra Türkiye Cumhuriyeti toprağına, vatandaş sıfatıyla, kabul edilmeye layık görülmüş ailelerdi.

“Türklüğü kabul etmek şartıyla” kelimeleri yerine “Müslümalığı kabul etmek şartıyla” kelimelerini kullansaydım hiçbir mesele olmaz ve kalmazdı. Fakat o zaman ben, iğfalkâr ve avamfırıp (hoşa gider davranmak, halk dalkavukluğu) “demagog” adam olurdum; münevver Türkiye Cumhuriyeti’nin münevver, halis ve açık yürekli bir vatandaşı bulunmak sıfatını feda etmiş olurdum. Çünkü Avrupa’dan ve Amerika’dan matrud (kovulmuş) Yahudi, Katolik, Protestan vb. dinlerinde bir takım serseri ve her türlü kıymetten âri heriflerin İstanbul’a geldiklerine ve “Şeref-i İslam ile müşerref “ olarak ve mahza (ancak) bu müşerrefiyet sayesinde en güzide aileler kızlarını dest-i

⁶⁸ (Adab-ı Muaşeret Rehberi) ‘nin tab’ı esnasında tâbi’ tarafından çıkarılmış olan bu mebhâs, ihanetkâr bir azv (iftira) ve tahribe karşı bir müdafaayı da mutazammın olduğundan vasıtamızla tevzi olunacak nüshalarına ilave edilmek üzere ayrıca tab’ı münasip görüldü (25 Kânun-ı sani 1928).

izdivaçlarını talip ve kâsîp (kazanan) olmaları faciasına çok şahit olmuşumdur; Müslümanlığı kabul etmek, Türklüğü kabul etmek değildir; Türklüğü kabul etmek; Müslümanlığı kabul etmek gibi bir “Âmentü” okumakla mümkün olmaz. Türklük camiasına hariçten girmek için bizim koyduğumuz şartları kimse okumadı; fakat o satırlar yazılmış ve tab olunmuştur. Türklük camiasına ve ailesine ancak hür, müstakil, tam sıhhatli, tam ahlaklı her nevi fezail-i ruhiye ve medeniyesi ‘ayân ve Türklüğü kabulü samimi olanlar girebilecekti.⁶⁹ Müslümanlık rabitasının tabir-i diğerle din rabitasının Türklük yani milliyet rabitası yanında ne kadar zayıf bir rabıta olduğunu Harb-i Umumi esnasında da bir daha görmedik mi? Peygamber-i zîşanımızın evladı olan şerifler, Türk ordusunu muhasara ve düşmanlarımıza teslim etmediler mi? Diğer taraftan Protestan Almanlar, biz Müslümanlarla ittifak ederek yine Protestan olan İngilizlere karşı harp etmediler mi? Kırım muharebesinde, hep Hıristiyan olan (İngiltere), (Fransa), (Sardunya) hükümetleri biz Muhammedilerle silah arkadaşlığı ederek Hıristiyan Rusya’yı ezmediler mi? Bir adab-ı muaşeret kitabında istitraden (yeri gelmişken) söylenen bu sözler, kaarilerimce, mazur görülsün; muhtelit izdivaç meselesi teselsül-i efkâr hadisesiyle bu mülahazaları tahrik etti. Bugün bir Türk delikanlı, evvelce olduğu gibi bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman, bir İtalyan kızını tezvic edebildiği gibi bir Türk genç kızın dahi ahlak ve terbiyesi yüksek, asil bir Fransız, bir Japon, bir Alman, bir İtalyan, bir Budist vb gençle izdivaç etmesine medeni kanunumuzda hiçbir mani’ yoktur.

⁶⁹ 191 numaralı (İçtihat) ‘ta Şark İstiklal Mahkemesi Reisi Avni Bey’in iddianamesinden bu meseleye müteallik ve zımnen bizi müdafî olan satırları da okuyun: “Hiçten bir cihan-ı teheyyüç yaratmak isteyen bu efendiler efkârı tağlitte (yanıltma) o kadar insafsızlık göstermişlerdir ki hayret etmemek ve yazılarında takip edilen gayenin dahili ve harici tehlikeler yaratmaktan ve memleketi şuriş ve nifaka sürüklemekten ibaret olduğuna inanmamak mümkün değildir; mesela günün birinde (İçtihat) gazetesi sahibi Ankara’ya geliyor, her Türk vatandaşının isteyeceği surette Reisicumhur ile görüşmek arzusunu izhar ediyor ve iki gün sonra kendi içtihadından mülhem olarak beyanatta bulunuyor, bu beyanatın mahiyetini arz ettiğim matbuatın elinde tahrifata uğratarak çok çirkin bir şekle ifrağ edildikten ve “Abdullah Cevdet Bey kanımızı temizlemek için damızlık insan getirmek istiyormuş suretine kalb olunduktan “sonra baş tarafına da Abdullah Cevdet Bey’in Reisicumhurla mülakatından alınmış bir ilham şekli veriliyor. Beyanatın tahrif edildiği bizzat faili tarafından iddia olunan bu çirkin sözün Cumhuriyet’in Reis-i mübecceline isalinde aranılan, takip edilen maksadın neye matuf olduğunu ben zikr etmeyeceğim” [12 Ağustos 1925 günlü gazeteler]

EK II

Milliyet, 6 Kânun-ı evvel 1932, no. 2451

Haftalık Edebi Musahabe

FİKİRLER VE İNSANLAR ABDULLAH DJEVDET BEY⁷⁰

Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz:

Aydan güneşe girdim, güneşten aya geldim.

Peygamberler va'deder cennet öbür dünyada;

Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim.

Abdullah Djevdet

Ölümünü duyduğum zaman ben de birçoklarımız gibi, içimde nedamete benzeyen bir his duydum. Onun kadrini biliyordum, kendisine hürmette kusur etmemiştim. Fakat bu onun için kâfi değildi. Fikir işleri ile uğraşanları sever ve onların *İctihad* mecmuasında toplanmasını isterdi. Biz ondan, birçok şeyler öğrendiğimiz bu adamdan, mecmuasına yardımı esirgedik.

Bittabi bunun için bir takım sebepleri vardı: Bazı fikirlerine, bilhassa bazı muhabbetlerine iştirak etmiyorduk. Mesela ben onun en çok sevdiği ve eserlerini tercüme ettiği iki Fransız mütefekkirine, J. M. Guyau ile Gustave Le Bon'a bir türlü tahammül edemiyordum. Doğrusu Abdullah Djevdet basite mütemayildi ve o iki mütefekkir de bilhassa basitlikleri için beğenmişti. Gerek Arap harfleri gerek Latin harfleri ile imlasının garabeti de bu basitçiliğin bir eseri idi. Fakat bütün bunların bir ehemmiyeti olmamalı idi, çünkü birçok, en esaslı meselelerde onunla birleşiyorduk ve hiç de "intolérance" gösteren bir adam değildi. Bilâkis, tanıdığım mütefekkirler içinde en çok "tolérance" ı onda gördüm. *İctihad*'ın satışı mütemadiyen azalıyordu., kendisi ihtiyarlamıştı ve kendisine devamlı surette yardım edecek muharrirler bulamıyordu. O mecmuanın okunması için hiçbir şey yapmadık, fakat şimdi onun kapanacağını düşününce içimiz burkuluyor.

İctihad, vazifesi bitecek mecmualardan değildi, çünkü Abdullah Djevdet onu yalnız şu veya bu meselenin müdafii değil, serbest fikirlerin "organ" ı diye kurmuştu. *İctihad* mütemadiyen mesele doğururdu. Onların birçoğu bugün tahakkuk etti. Fakat gariptir ki birçok kimseler, onun laiklik için, kadın açılması için, Lâtin harfleri için de çalıştığını unutarak yalnız garip fikirlerini, mesela ırklar hakkında basit bir görüşün eseri olan ve "insan haraları" diyebileceğimiz

⁷⁰ İsmi ve mısralarını yazarken kendi imlasına, mümkün olduğu kadar, riayet ettim. Z.A.

iddiasını hatırlıyorlar. Gazeteler yazdığı, tercüme ettiği kitaplardan bahsederken hiç de iyi olmayan Shakespeare tercümelerini kaydediyorlar da Dozzi Tarihi tercümesini unutuyorlar. Dozzi tarihinin ilmi kıymeti ne olursa olsun, Abdullah Djevdet'in onu neşretmesi büyük bir cesaret ve kahramanlıktı. Tercümesi de fena olabilir, zarar yok, çünkü o kitap bir kitap değil, bir "acte" idi.

Abdullah Djevdet'in birçok eserleri böyle bir mesele, birer "acte" idi. Ölümü de bir mesele çıkardı; ben bugün bilhassa ondan bahsetmek istiyorum.

Cenazesine giden bir genç muallim, İlhan Şevket Bey, Abdullah Djevdet'e dini merasim yapılması doğru olmayacağını söylemiş. Birçok kimsenin itirazı üzerine namaz kılınmış. İlhan Şevket Bey'in başka hususlarda düşüncelerine iştirak etmemekle beraber bu hususta kendisi ile bir fikirdeyim; namaz kılınmış olmasında bir beis yok, lâik cenaze merasimi fikri bizde de artık ortaya atılmıştır ve bunun Abdullah Djevdet'in cenazesinde ortaya atılıp kabul edilmemesine memnunum; çünkü onun bütün fikirleri evvela reddedildi, fakat sonradan tahakkuk etti.⁷¹

Lâik cenaze merasimi en esaslı zaferlerindedir. Dünyayı din teşkilatının elinden alan insan, ahreti de onun elinden kurtarmak için çalıştı. Avrupa'da hayatında dini reddetmiş olanlara zaten kilise ayin yapmazdı ve bunun için o adamlar ya mezarsız kalır ya kendilerine hemcinslerinin son hürmeti göstermelerinden mahrum kalırdı. Müslümanlarda bu hiçbir zaman olmadı; fakat bizde de, bir dine salık olmayanların, cenazelerinde de dini merasim istememek hakları olmalıdır. Peyami Safa Bey, gazetelerin yazdığına göre İlhan Şevket Beye şöyle söylemiş: "Ruhun bakasına inanıyorsanız, dini ayinin yapılması bu ölünün ruhunun istirahatı için daha hayırlıdır; inanmıyorsanız, ayine niçin ehemmiyet verip itiraz ediyorsunuz; bu ölü, ruhu da beraber öldüğü için haberdar olmalıyacaktır".

Dini bir ayine itiraz etmenin ruhun bekasına itikatla tam bir alakası yoktur. Kitabî dinlerin hiçbirini kabul etmeden de ebedi bir ruha inanmak kabildir. Fakat bir an için, Peyami Safa'nın kurduğu dilemmayı kabul edelim. Ömer'e isnat edilen, fakat o kuvvetli devlet adamına hiç yakışmadığı için onun söylediğine de hiç inanmadığım bir söz vardır: "Ben ibadet ederim, bir ahret varsa vazifemi yaptığım için mükâfatını görür, kazanmış olurum, yoksa ne kaybederim?"

Adamın iyisi işlerinin de, düşüncelerinin de mesuliyetini kabul eder; ahrete inanmıyorsa, öldükten sonra bir ahret olduğunu görünce de o fikrinin neticelerine razı olur. Ruhun ebediyetine inanmayan kimse de kendi cenazesinde, ona inananlara mahsus olan ayinleri istemez.

⁷¹ İlhan Şevket, bu olayı yıllar sonra Vedat Günyol'a anlatmıştır. Bk. Vedat Günyol, *Çalاکalem (Eleştiriler)*, Çan Yayınları, İstanbul 1977, s. 54 – 55.

Hem bir insanın, bilhassa Abdullah Djevdet gibi bir fikir adamının, hayatı yalnız vücudunun varlığı ile mahdut değildir. Kendisi öldükten sonra da fikirlerinin yaşamasını, isminin hemcinsler üzerinde bir tesiri olmasını ister. Hayatı, eseri kalbinin durduğu anda değil, vücudu defn edildikten sonra hitam bulur. Cenazesi de tesir eder. Hem bir insan yalnız kendisinin malı değil, içinde bulunduğu muhitin yaşayışı ve düşünüşü tarzına iştirak edenlerin de malıdır. Kendisi dinsiz ise, cenazesini yapmak da dinsizlere düşer; hayatında dinden uzak yaşamış ise ölüsünün de dinden kaçması lazımdır. İctihatlarında onun dirisinden kuvvet almış olanların, ölüsünden de kuvvet alabilmeleri icap eder.

Samimi olalım, hepimiz biliriz ki Abdullah Djevdet “fikri ile” ile Müslüman değildi. Onun fikirlerini tahrif etmemek için cenazesinde ayin yapılmamalı idi. Gençliğinde bir “na‘t-ı şerif” yazmış olması bir şey isbat etmez; bu ilk manzumesini göstererek Hugo’nun, Fransa’da cumhuriyetin yerleşmesine belki en çok hizmet etmiş olan şairin kral taraftarı olduğunu söylemek gibi bir şey olur. İnsan çocukluğundaki değil, olgunluk devresindeki fikirlerinin adamıdır. Bazıları ölürken “Allah” dediğini iddia ediyor; bu da bir şey isbat etmez, çünkü fikirlerinden değil, hislerinden gelen bir istimdattır. Sevdiklerimizi hürmet ettiklerimizi yalnız başkalarına karşı değil, kendi hislerine karşı da müdafaa etmemiz lazımdır. Zamanımız Fransız romancılarının en büyüklerinden biri olan Roger Martin du Gard’ın *Jean Barois*’ında güzel bir sahne vardır: Fransa’da laikliğin teessüsüne çalışmış neslin adamlarından olan Jean Barois, bir gün araba ile giderken bilmeden bir dua okumağa, Meryem’den istimdada başlar. Kazada ölmez sadece yaralanır; fakat hasta iken hep bunu düşünür; ölümüne yakın da yine böyle anasından, babasından, aldığı din terbiyesinin uyanacağını anlar ve hemen vasiyetnamesini yazar: “Ben, der, dinsizim, ölümüne yakın ne söylersem söyleyeyim, ehemmiyeti yoktur.”

Abdullah Djevdet de bu vasiyetnameyi yazdı: İşte bütün yazıları, işte bütün şiirleri. İşte Anatole France’ın *La révolte des anges*’ını hatırlatan şu kıt‘ası (Şeytana Kaside): “Yıkıldı vaz‘ı tezelzülde imtina‘ınla – Tahakkümü, gadabı, cebri, kibri Yezdan’ın; - Eğilmek istemeyen başların başı ey – Resulü ‘izzeti nefsin dehası isyanın”.

O cenazesinde dini ayin isteyemezdi. “Kovdum dudaklarımdan utangaç duaları” diyen şair, ölüsünün rahmet dilemesine razı olamazdı. İlhan Şevket Bey’in hakkı vardır; Abdullah Djevdet Bey gibi düşünenlerin, içlerinden birinden, sevdikleri fikirleri kendilerine öğretilen ayrılırken namaz kılmağa değil, Nazım Hikmet’in

Çan

Çalmıyoruz

Çan

Çalmıyoruz

Yok

Sela veren

Manzumesine benzer sözler söylemeğe hakları vardır.

Abdullah Djevdet'in ölümünden bahsederken, onun seveceğini bildiğim bir fikri müdafaa etmeği, hatırasına en büyük hürmet bildim. Herkes gibi o da unutulmak istemezdi: "Gönlümde sevginin unutulmak melâlini – Üstünde kimse ağlamamış bir mezara sor" diyor. Onun mezarı üstünde ağlamıyorum, aşılamağ istediğı fikirleri müdafaaya çalışıyorum.

Nurullah ATA

Kaynakça

İctihad Mecmuası

Hak Gazetesi

Tanin Gazetesi

Diğer makale ve kitaplar

Abdullah Djevdet, “Un précurseur anarchiste Ebou-el Muarri”, *Les Temps modernes*, Suppl. Litt., 5 (1898),s. 536 -537.

Abdullah Cevdet, “Muhtelit İzdivaçlar”, *Âdab-ı Muaşeret Rehberi*, ayrı basım.

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki*, (Çev. Nuran Ülken), Kaynak yay., İstanbul, 1984.

Aksoy, Ekrem, “Ölümünün Yetmiş Beşinci Yılında Abdullah Cevdet”, *Sözcükler*, 2 (Mart-Nisan 2008), s. 120 – 126.

Akşin, Sina, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge, Ankara, 1994.

Aklan, Necati, “The eternal enemy of Islam:’ “Abdullah Cevdet and the Baha’i religion”, *Bulletin of SOAS*, 68, I (2005), s. 1 – 20.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK, Ankara, 1991, II/1.

Binark, İsmet – Sefercioğlu, Nejat, *Doğumunun 100. Yıldönümü Münasebetiyle Süleyman Nazif Bibliyografyası*, Ankara, 1970.

Creel, Frank W, “Abdullah Cevdet: A father of Kemalism”, *Journal of Turkish Studies*, 1980, s. 9 -26.

Çağın, Şerife, “Abdullah Cevdet’ten Hüseyinzade Ali’ye Mektuplar”, *Yeni Türk Edebiyatı*, 1(Mart 2010), 195 -232.

Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti’nde İkinci Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908 -1914)*, İmge, Ankara, 2007.

Enginün, İnci, *Türk Edebiyatında Shakespeare*, Dergâh, İstanbul, TY.

Flemming, Barbara & Schmidt,Jan, *The Diary of Karl Süssbeim (1878 -1947)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002.

(Gövsa), İbrahim Alaettin, *Süleyman Nazif Hayatı, Kitapları, Mektupları, Fıkra ve Mektupları*, İstanbul, 1933.

Gündüz, Mustafa, *İctihadın İctihadı*, Lotus, Ankara, 2008

Güneş, İhsan,” 1912 Seçimleri ve Eskişehir’de Meydana Gelen Olaylar”, *Belleten*, 216 (1992), 470 – 481.

Günyol, Vedat, “Büyük İnsancı Abdullah Cevdet”, *Türk Dili*, 328 (Ocak 1979), s.10-13.

Günyol, Vedat, *Çalاکalem (Eleştiriler)*, Çan Yayınları, İstanbul 1977.

- Günyol, Vedat, *Gülyüzlü Ciddilik*, Çağdaş, İstanbul 1986.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal, İstanbul, 1981.
- Hanioğlu, Şükrü, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 – 1902)*, I, İletişim, İstanbul 1985.
- (Hisar), Abdülhak Şinasi, “ Süleyman Nazîfe Dair Hatıralar”, *Muhit*, III (1931), 30-31
- İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba, İstanbul, 1987.
- Karakaş, Şuayb, *Süleyman Nazîf Hayatı Sanatı Eserleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1987.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955.
- Koloğlu, Orhan, *500 Years in Turkish – Libyan Relations*, Ankara, 2007.
- Kreiser, Klaus, *Atatürk Bir Biyografi* (çev. Dilek Zaptçioğlu), İletişim, İstanbul, 2008.
- Kurgan, Şükrü, *Süleyman Nazîf Hayatı Sanatı, Eserleri*, Varlık, İstanbul, 1955.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895 -1908*, İstanbul, 1983.
- Nurullah Ata,” Abdullah Djevdet”, *Milliyet*, 6 Kânunievvel 1932, no.2451.
- Pekdoğan, Celal, “Batılılaşma Bağlamında Bazı Batıcıların “Öteki” ne Bakışları ve Bir Tartışma”, *Bilgi Bellek*, 6 (2006), s. 46 -73.
- Tansü, Yunus Emre, *Batıcı Düşüncenin Etkili Bir Sözcüsü Olarak İctihad Mecmuası (1904-1932)*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi, İstanbul, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 – 1952)*, İstanbul, 1952.
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908 -1925)*, Bilgi, Ankara, 1967.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1970.
- Yücebaş, Hilmi, *Süleyman Nazîften Hatıralar*, İstanbul, 1957.